

הסקירה המובאת בזה היא סיכום תמציתי של מחקר שנעשה על ידי מר מ. זנדברג מהמכון למחקר חברתי שימושי, ירושלים, לפי הזמנה של משרד האוצר. עיבוד אותו חלק מהמחקר העוסק במינהגי החסכון נעשה לפי הזמנת בנק ישראל.

החסכון האישי הגולמי ב־1954

משה זנדברג, המכון למחקר חברתי שימושי

בצד הנתונים הסטטיסטיים והאומדנים המפורטים של ההכנסה הלאומית, התפוקה הלאומית וסחר החוץ, יש חשיבות ראשונה במעלה לנתונים סטטיסטיים מפורטים על השימוש במקורות שעמדו לרשות המשק, ובמיוחד לסטטיסטיקה של החסכון. סטטיסטיקה זו מספקת ידיעות חשובות על הצמיחה הכלכלית, על מקורות המימון שלה ועל הדרכים בהן בוצע המימון. נתונים על תהליך החסכון, ממדיו וצורותיו עשויים לסייע בקביעת המדיניות הפיסקאלית והכספית ובהכוונת ההשקעות.

במאמר זה ננתח את הרכבו, התהוותו והתחלקותו של החסכון האישי הגולמי בארץ ב־1954. לבעיות אלה של החסכון בסקטור הפרטי נודעת חשיבות מיוחדת, הוֹאֵל והשליטה על הגורמים הפועלים בקרב הציבור והמשפיעים על ההחלטה לחסוך או לאו, היא הרבה יותר רופפת בסקטור זה מאשר בסקטור הציבורי. יתר על כן, גם הנתונים והחישובים המצויים כיום על ההשקעה והחסכון בסקטור הפרטי לקויים יותר מאשר אלה של הסקטור הציבורי, וכל הבהרה נוספת עשויה להועיל.

הנתונים שמאמר זה מבוסס עליהם נתקבלו במחקרנו על "כלכלת הצרכנים ב־1954", שנערך על-ידי המכון למחקר חברתי עבור משרד האוצר. המטרה העיקרית של אותו המחקר היתה לספק נתונים סטטיסטיים חדשים על חלוקת ההכנסות בארץ. במסגרת מחקר זה נאספו ידיעות על סך המקורות שעמדו לרשות הצרכנים, לפי יחידות משפחתיות, וכן על השימוש במקורות אלה. החומר הנוגע לשימוש במקורות עובד במיוחד בשביל בנק ישראל ובמימונו.

אף ממחקר חד-פעמי, כמו זה שלנו, אפשר להסיק מסקנות מבוססות על הקשר בין ההכנסה וההוצאה לתצרוכת והחסכון, על מיבנה החסכון, על היחסים ההדדיים בין צורות החסכון ודרך מימונו. ניתן לנתח את ההבדלים בהכנסותיהן של השכבות השונות באוכלוסיה ואפשר לעמוד מתוכו על השוני בהתנהגות הכלכלית. ישנה אפשרות להבהיר את המניעים והנטיית הפועלות בקרב הציבור, ובאמצעות כל אלה ניתן לגשר בין התיאוריה הכלכלית המופשטת ובין החיים הכלכליים בתנאי המציאות הקיימים. מחקרים חוזרים, במידה שיבוצעו בעתיד, יאפשרו להתחקות אחרי השינויים המתרחשים במשך הזמן ובדרך זו יסייעו לחשיפת המגמות המעצבות את חיי כלכלתנו.

תוצאות המחקר סוכמו בשני דוחות שנמסרו למשרד האוצר ולבנק ישראל, אך טרם פורסמו ברבים. בראשון¹, ניתן תיאור מיתודולוגי מלא של המידגם, של שיטת העבודה, של ההגדרות לפיהן נאסף ועובד החומר, וכן דיון על מהימנות הנתונים. בחלק הסטטיסטי של דו"ח זה ניתנו לחות סטטיסטיים מפורטים על חלוקת ההכנסות הכלכליות, האישיות והפנויות לפי דרגות ההכנסה ולפי שכבות האוכלוסיה השונות, כגון לפי המעמד הכלכלי, משלוח-היד, תקופת העבודה ב-1954, וחק בארץ, ארץ הלידה, מקום המגורים, גודל המשפחה והמצב המשפחתי. כמו כן ניתן פירוט מלא של הרכב ההכנסה הכלכלית לפי מקורותיה, כגון הכנסות משכר, מחברות בקואופיראטיבים, מעבודת העצמאיים ומרכוש, ופורטו סוגי הכנסה מיוחדים, כגון תשלומי העברה, הכנסות-שלא-במזומנים, הענקות מן המעביד וכו'. בלוחות ואחרונים של הדו"ח תואר אומדן ההכנסה הלאומית ב-1954, כשסעיפי המישה של האומדן שונים לחלוטין מאלה שלפיהם נאמדת ההכנסה הלאומית על-פי הסטטיסטיקה השוטפת. בדו"ח השני² נותח הקשר בין ההכנסה וצורות השימוש בה. הבדלנו בין צורות השימוש הבאות: סך ההוצאות לתצרוכת, הוצאות שוטפות (שהן חלק מסך ההוצאות לתצרוכת), הוצאות לנכסי תצרוכת (שלא נכללו בין סך ההוצאות לנכסי תצרוכת) והחסכון. ניתן תיאור מפורט על השימוש בהכנסה אצל שכבות האוכלוסיה השונות, וכן נערך מאון מפורט של סוגי החסכון השונים וגדון הרכב החסכון האיש. במאמר זה אנו חוזרים למעשה על תוכנו של הדו"ח השני ומסכמים את מימצאי העיקריים הנוגעים ישירות בבעיות החסכון.

ה ע ר ו ת ע ל ה מ י ד ג ם

המידגם מייצג את האוכלוסיה היהודית בלבד וגם אותה לא במלואה. הוא מקיף רק את היישובים הלא-חקלאיים בארץ (ערים, ישובים עירוניים, מושבות עירוניות; מעברות עצמאיות) אך גם במקומות אלה לא נכללה במידגם האוכלוסיה הנמצאת במוסדות סגורים, בצבא הסדיר, במושבי זקנים ובמוסדות סעד אחרים. האוכלוסיה המיוצגת במדגם מהווה 80% מכלל האוכלוסיה היהודית. בהערכת הנתונים דלהלן יש לזכור שהם מתייחסים רק לאוכלוסיה המוגדרת למעלה ולא לכלל האוכלוסיה במדינה.

כיחידה במידגם שימשה המשפחה, או ביתר דיוק, "בני משפחה הגרים יחד". המחקר הקיף 2,452 משפחות ובהן 2,669 מפרנסים, ובסך-הכל 9,243 נפש. אצל כל אחת מן המשפחות האלה ביקרו עובדי-השדה של המכון ומילאו עבורן שאלון מפורט על כל סוגי ההכנסות, ההוצאות והחסכונות שהיו להן במשך 1954. הכנסותיהם של בני המשפחה נרשמו בנפרד, אבל הוצאותיהם וחסכונותיהם של כולם נרשמו בסעיפים משפחתיים כוללים.

ע י ק ר ה ת ו צ א ו ת

(א) סך החסכון האיש הגולמי נאמד ב-93 מיליון ל"י. (כדי לעבור לאומדן החסכון של הסקטור הפרטי כולו, יש להוסיף לאומדן החסכון האיש את הרווחים-שלא-חולקו של החברות ואת

¹ משה זנדרג: התחלקות ההכנסות בישראל ב-1954; המכון למחקר חברתי שימושי, יוני 1956.

² משה זנדרג: מימון החסכון ב-1954; המכון למחקר חברתי שימושי, דצמבר 1956.

החסכון של המוסדות לא למטרות רווח. סכום אחרון זה שלילי הוא, ולמעשה יש להפחיתו מהאומדנים הקודמים).

(ב) סך החסכון האישי הגולמי של האוכלוסיה המיוצגת במידגם נאמד ב-55 מיליון ל"י, בלי לכלול באומדן את תשלומי המעבידים לקרנות החסכון של העובדים.

(ג) קיימת העדפה ברורה של צורות החסכון הריאליות, כגון השקעות בעסק ובנכס-דלא-ניידי (בכלל זה זכות החזקה), לעומת צורות החסכון הפינאנסיות, כגון פקדונות, מזומנים וניירות-ערך. העדפה זו מרמזת על אי-אמון ביציבות ערך המטבע. זו כנראה גם הסיבה לכך שהמש-פחות מרבות לקבל על עצמן התחייבויות כספיות. הסכומים הניכרים ששולמו לפרעון החובות מלפני 1.1.1954 מעידים על כך, שהאשראי הניתן למשפחות הוא בדרך כלל לזמן קצר, ומכאן יש להסיק שלא רק הלווים אלא גם המלווים חוששים ליציבות ערך המטבע. החסכון על-ידי פוליסות ביטוח-חיים אינו נפוץ, ויתכן שאף בזה מורגשת השפעת אי-האמון במטבע.

(ד) אין סולם העדפה אחיד באוכלוסיה בנוגע לצורות החסכון השונות; הבדלים ניכרים בענין זה אפשר למצוא בין שכירים ועצמאיים מצד אחד, ובין בעלי הכנסות בינוניות וגבוהות מצד שני.

(ה) רמת החסכון עולה עם עליית ההכנסה. עלייה זו מתבטאת לא רק בעלייה ברמה המוחלטת של החסכון אלא גם בעליית אחוז החסכון מתוך ההכנסה. כתוצאה מכך קיים אי-שוויון ניכר באוכלוסיה בנוגע לחסכון, ובידי 10 אחוזים, שהם בעלי ההכנסות הגבוהות ביותר, מרוכזים 79 אחוזים מסך החסכון האישי הגולמי.

(ו) הקשר בין החסכון ורמת ההכנסה נבדק לפי ארבע הגדרות שונות של ההכנסה, והן: הכנסה אישית למשפחה והכנסה אישית לנפש, הכנסה פנויה למשפחה והכנסה פנויה לנפש. לא נמצא כל הבדל יסודי בין הגדרות אלה מבחינת משמעות הקשר, אם כי הגובה המוחלט של האחוזים שונה בגלל הקביעה השונה של קבוצות ההכנסה לפי ההגדרות השונות. האחוזים המובאים כאן חושבו ביחס להכנסה האישית למשפחה, אולם כל המסקנות בדבר הקשר בין החסכון וההכנסה הן בעלות תוקף גם ביחס לשאר ההגדרות.

(ז) בהתאם לתנאים שהיו קיימים בארץ ב-1954 ובהתאם להרגלי הצריכה והחסכון של הציבור יש לראות את הגבול העליון של החסכון האפשרי ב-16% מסך המקורות, הואיל וזה אחוז החסכון הגבוה ביותר שנתקבל בניתוח. מיותר להדגיש כי דרושות תמורות כלכליות מופלגות ביותר כדי שסך החסכון האישי יוכל להגיע לגבול זה בלי שיחול שינוי בנטיית-החסכון של הציבור.

(ח) שיעור החסכון מן ההכנסה השוטפת קטן יותר משיעור החסכון מהכנסות חד-פעמיות ומיו-חדות. אי-לכך יש להתחשב בשינויים העלולים לחול ביחס בין ההכנסות השוטפות לסך ההכנסות, כי לשינויים אלה השפעה על סך החסכון. מסקנה זו חשובה במיוחד כיום, מאחר שמתקבלים בארץ תשלומים חד-פעמיים ניכרים מן הפיצויים האישיים מגרמניה.

(ט) מלבד השפעת הרמה המוחלטת של ההכנסה על החסכון יש חשיבות ממדרגה ראשונה לנטיית-החסכון של האוכלוסיה ולהרגלי החסכון הקיימים בציבור. יש להסיק, איפוא, כי בלי שינוי ברמת ההכנסות עלולים לחול שינויים בסך החסכון של המשפחות הבודדות ושל המשק כולו.

בהתאם לשינויים בנטיית המשפחות לחסוך. קיים קשר הדוק בין מטרות החסכון וצורות המימון של הוצאות המשפחה ובין נטיית המשפחות לחסכון.

(י) הרקע הדימוגרפי-חברתי של המשפחות (של המפרנס הראשי במשפחה) נמצא בקשר חשוב עם הרגלי החסכון שלהן. בהתאם לתוצאות ניתן להבחין בין שלוש קבוצות של הגורמים הדימוגרפיים שעליהם הושגו תצפיות במחקר:

- (1) משתנים הקשורים קשר הדוק ביותר עם חלוקת ההכנסה לפי צורות השימוש השונות. משתנים אלה הם: הגיל, גודל המשפחה והמצב המשפחתי.
- (2) משתנים הקשורים במידה פחותה עם השימוש בהכנסה, והם: משלוח-היד, המעמד הכלכלי, מקום המגורים.
- (3) משתנים שלא נתגלה קשר מיוחד ביניהם לבין צורות השימוש בהכנסה, והם: ארץ הלידה, הותק בארץ, ההשכלה.

מהימנות הנתונים

על מהימנות המידגם והתוצאות שנתקבלו במחקר אפשר לעמוד מהשוואת הנתונים של המידגם עם נתונים מקבילים באוכלוסיה, במידה שקיימים כאלה. בשני הלוחות הבאים נערכות השוואות מעין אלה. בלוח 1 על הרכב המידגם ובלוח 2 על תוצאות המידגם.

לוח 1

התחלקות המפרנסים לפי מעמדם הכלכלי, באחוזים

המעמד הכלכלי	במדגם	באוכלוסיה *
שכירים	75.2	72.9
חברי קואופיראטיבים	2.0	1.2
עצמאיים ומעבידים	22.8	21.4
מעמד אחר ומעמד בלתי ידוע	—	1.4
משלוח-יד לא ידוע, ולא נכללו		
בליווח על האוכלוסיה	—	3.1
סה"כ באחוזים	100.0%	100.0%
סה"כ במספרים מוחלטים	2,669	404,584

* הנתונים על האוכלוסיה המבוססים על מספר המפרנסים באוכלוסיה כסנה נלקח המידגם על פי האומדנים שנתקבלו בסקר כוח אדם, יוני 1954. ראה: מ. זנרביץ, התחלקות ההכנסות בישראל ב-1954, דף 41.

אם נוציא מן החשבון את אלה שלא נכללו בליווח על האוכלוסיה מחמת אי-ידיעת משלוח-ידם, נקבל את האחוזים הבאים על האוכלוסיה: שכירים — 75.3%; חברי קואופיראטיבים —

1.3%; עצמאיים — 22%; מעמד בלתי ידוע — 1.4%. במקרה זה שתי ההתחלקויות, במידגם ובאוכלוסיה, תהיינה דומות מאוד, ואם נקבל גם את ההנחה שבין אלה שמעמדם בלתי ידוע נמצאים לרוב עצמאיים, הרי הדמיון בין שתי ההתחלקויות יהיה גבוה ביותר.

לוח 2

אומדן ארעי של ההכנסה הלאומית

היחס בין אומדני המחקר ובין אומדני ד"ר קרימר באחוזים	אומדני המחקר ** במיליוני ל"י	אומדני ד"ר קרימר * במיליוני ל"י	
98.1	848.0	864.3	(א) הכנסות משכר ומשכורת בכלל זה תשלומים נלווים
99.2	581.9	586.4	(ב) הכנסות מעבודה עצמית, מעסק ומהון
98.6	1,429.9	1,450.7	סה"כ

* מתוך ד"ר קרימר ואחרים: Israel's National Income 1950—1954 (אומדנים ארעיים שטרם פורסמו), מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

** ביחס לאוכלוסיה המיוצגת במידגם מכוססים אומדני המחקר על תוצאות המידגם, וביחס לחלק האחר של האוכלוסיה על מקורות שונים וביניהם על אומדני ד"ר קרימר עצמו. ע"י: זנרבג: התחלקות ההכנסות בישראל ב-1954, דפים 133—147.

ההתאמה הגדולה בין שני האומדנים רומזת על מהימנות הנתונים שנתקבלו במידגם. אולם אין לשכוח שגם במקרה זה קיימת טעות אפשרית עד 30 לירות ביחס לממוצעים המחושבים על כל אוכלוסית המידגם, וטעות גדולה יותר ביחס לממוצעים המחושבים על חלק מאוכלוסית המידגם. גלדוגמה: טעות התקן של ההכנסה הכלכלית הממוצעת למשפחה, שבעיקר עליה מתבסס אומדן ההכנסה הלאומית, היא 1.3%, ושל החסכון הממוצע למשפחה — 14.2%.

היקף החסכון

בדין וחשבון לשנת 1955 של בנק ישראל, נכלל חומר סטטיסטי וענייני מקיף על המקורות שעמדו לרשות המשק ועל השימוש בהם ב-1954. מן הנתונים על יבוא ההון, ההשקעה והחסכון מתברר כי יבוא ההון (עודף היבוא על היצוא) עלה ב-1954 ב-81 מיליון ל"י על ההשקעה הנקייה במשק. כמו כן הוברר כי את החסכון השלילי הזה יש לזקוף למעשה על חשבון הסקטור הציבורי (רשויות ציבוריות) בלבד, שהחסכון השלילי שלו גדול יותר מן החסכון השלילי הכולל במשק, והוא מסתכם ב-85 מיליון ל"י. מאידך, בסקטור הפרטי (בכלל זה מוסדות לא למטרות רווח) קיים חסכון חיובי קטן בסך של 4 מיליון ל"י.

¹ ראה: בנק ישראל, דין וחשבון לשנת 1955, פרק ב', לוח 9, דף 31.

למעשה אף זו אינה ההערכה הסופית של החסכון בסקטור הפרטי וזה הובהר בהמשך הדיוח בסעיף הדן בתשלומי ההעברה: "הרי סך ההכנסות האישיות היה גבוה מן ההכנסה הפנויה המרפיעה בלוחות 9 ו-10; ויתכן אף ב-10%. על כן יש לשער כי החסכון הפרטי גבוה יותר מהסכום שבלוח 9". (דהיינו 4 מיליון ל"י²).

בנתונים הנזכרים לעיל כולל המושג "סקטור פרטי" את כל המוסדות והמפעלים במשק מחוץ לרשויות הציבוריות. הואיל והגדרה זו שונה מהגדרת האוכלוסיה במידגם, קיים הבדל ניכר בין סך החסכונות של האוכלוסיה המיוצגת במידגם ובין סך החסכונות בסקטור הפרטי. לאומדנים על סמך נתוני המידגם יש להוסיף את אומדן החסכונות באוכלוסיה היהודית שאינה מיוצגת במידגם (גרים באיזורים החקלאיים, במוסדות סגורים, בצבא וכו'), את חסכונות האוכלוסיה הלא-יהודית, את הרווחים שלא חולקו של חברות ואת חסכון המוסדות לא למטרות רווח (הדסה, האוניברסיטה העברית וכו'). בלוח 3 להלן ניתנים האומדנים על הרכב החסכון הפרטי ב-1954, כשחלק מן האומדנים מבוסס על נתוני המידגם וחלק על מקורות אחרים. החסכון מוגדר בכל המקרים כהבדל בין ההכנסה הכוללת ובין ההוצאה הכוללת לתצרוכת ובכלל זה הוצאות לרכישת נכסי תצרוכת (רהיטים, רדיו וכו'). סך-הכל של החסכון לפי הגדרה זו שווה גם לסך השינויים נטו בנכסים (ניידים ובלתי ניידים) ובהתחייבויות.

החסכון בסקטור הפרטי מורכב משלושה סעיפים עיקריים: א) חסכונות אישיים (חסכון המשפחות), ב) רווחים שלא חולקו של חברות, ג) חסכונות של מוסדות לא למטרות רווח. על-פי האומדנים בלוח 3 מסתבר שמבין שלושת הסעיפים האלה, הסעיף השלישי הוא שלילי והשנים הראשונות חיוביים. האומדנים אינם מלאים, כי אין בידינו נתונים על החסכון של מוסדות לא למטרות רווח ועל חלוקת הבלאי בין הסקטור הציבורי והפרטי מצד אחד, ובתוך הסקטור הפרטי, מצד שני. האומדן הכולל של הבלאי בשנת 1954 לפי חישובי בנק ישראל נאמד ב-100 מיליון ל"י. מאחר שברור כי קיים בלאי לא מבוטל (על כל פנים יותר מ-10 מיליון ל"י) על רכוש הרשויות הציבוריות, החברות והמוסדות-לא-למטרות-רווח, בהכרח מתקבלת התוצאה, שחסכון המשפחות יישאר חיובי גם לאחר ניכוי הבלאי על רכוש המשפחות. הואיל ואומדן הרווחים-שלא-חולקו של חברות כבר מנוכה מן הבלאי על רכוש החברות, תוצאה הכרחית היא שוב שחסכון המוסדות-שלא-למטרות-רווח (הכולל בלאי) יעלה על 35 מיליון ל"י חסכון שלילי.

מתוך החסכון הכולל של המשפחות נחסך אחוז ניכר, יחסית, על-ידי אותו חלק של האוכלוסיה שאינה מיוצגת במידגם. חסכון זה נובע ברובו המכריע מחסכונם הרב של המשפחות במושבים הפרטיים ובמושבי העובדים.

בהמשך הדברים נתרכז בניתוח החסכון האישי הגולמי (לפני הפחתת הבלאי) של האוכלוסיה המיוצגת במידגם, בסכום של כ-55.3 מיליון ל"י, ונבחן את מקורותיו, צורותיו והתפלגותו בין השכבות השונות של האוכלוסיה.

² כנ"ל, דף 33.

אומדן חרכב החסכון בסקטור הפרטי ב-1954, במיליוני ל"י

1. חסכון המשפחות	
(א) של האוכלוסיה המיוצגת במידגם *	55.3
(ב) של האוכלוסיה שאינה מיוצגת במידגם **	25.0
(ג) תשלומי המעבידים לקרנות החסכון של העובדים ***	13.0
(ד) (פחות) בלאי על רכוש המשפחות	א.נ.
2. חסכון החברות	
(א) רווחים שלא חולקו ****	32.6
3. חסכון של מוסדות לא למטרות רווח	
(א) סך החסכון של מוסדות אלה	א.נ.
(ב) (פחות) בלאי על רכוש מוסדות אלה	א.נ.
4. סך החסכון בסקטור הפרטי	
	4.0

* אומדן החסכון האישי הנולמי של האוכלוסיה המיוצגת במדגם, לפי צורות החסכון השונות, מפורט בהמשך הדברים בלוח 4.

** האומדן מבוסס בעיקרו על חישוביו של ד"ר מ. רחברג בדבר ההכנסות וההוצאות של משפחות עולים ותיקים. עין ב"הקליטה הכלכלית של העלייה ההמונית בישראל", המכון לחקר הכלכלה של האוניברסיטה העברית (בהכנה).

*** תשלומים אלה מהווים חלק מסך התשלומים הנלווים שהמעבידים משלמים לעובדים נוסף למשכורת ברוטו. החשערה עליה ביססנו את האומדן מניחה כי סך התשלומים לקרנות חסכון מתחלקים סחוט או יותר שווה בשווה בין המעבידים והעובדים. תשלומי העובדים נאמדו בלוח 4 על פי נתוני המידגם ב-11.4 מיליון ל"י, בלי לכלול בכך את העובדים ביישובים הקלאיים.

**** דרכי האמידה ושאר הפרטים מתוארים בנספח מס' 2 לאומדן ההכנסה הלאומית, מ. רחברג, התחלקות ההכנסות בישראל ב-1954, דפים 145-187.

ע ר ה : "א.נ." — אין נתונים.

צורות החסכון

לפני שניכנס לדיון המפורט, עלינו להעיר הערות מספר בנוגע ללוחות 4-5, בהם מקובצים האומדנים ושאר הנתונים העיקריים בדבר צורות החסכון. בלוח 4 ניתן אומדן מפורט של צורות החסכון, בעוד שבלוח 5 מובאים נתונים על התחלקות החסכון לצורותיו השונות לפי ההכנסה האישית למשפחה ולפי המעמד הכלכלי של המפרנס הראשי במשפחה. בשני הלוחות רוכזו צורות החסכון לפי סוגי החסכון הבאים: (1) שינויים בהתחייבויות שנעשו ב-1954. (2) שינויים בהתחייבויות מלפני 1954. (3) שינויים בפקדונות ומזומנים. (4) חסכון לפי חחה. (5) שינויים בנכסי-דלא-ניידי. (6) שינויים בזכות החזקה. (7) שינויים בניירות-ערך. (8) שינויים בהשקעות בעסק. לכל סוג חסכון, ולכל צורת חסכון, נקבע סימן מיוחד על פי העקרונות הבאים:

- (א) סוגי החסכון השונים מסומנים במספרים סידוריים שוטפים. צורות החסכון השונות בתוך סוג מסוים מסומנות ע"י הוספת אות למספרם הסידורי.
- (ב) באות "א" מסומנות צורות החסכון המגדילות את נכסי המשפחה או המפחיתות את התחייבויותיה. אם לסוג מסוים של חסכון שייכות צורות חסכון אחדות עם סמן "א", הן מסומנות נוסף לאות "א" במספר תגים בהתאם למספרם הסידורי.

(ג) באות "ב" מסומנות צורות החסכון המפחיתות את נכסי המשפחה או המגדילות את התחייבויותיה.

(ד) בלי הוספת אות כלשהיא מסומנות היתרות של סוגי החסכון השונים. האומדן הסופי של החסכון האישי הגולמי הוא, באופן הכללי ביותר, תוצאה של שתי השפעות מוגדרות, שהן החסכון החיובי והחסכון השלילי. כל אחת מן ההשפעות האלה הטביעה חותמה על סוגי החסכון השונים: אם האומדן של סוג חסכון מסוים הוא חיובי, הרי בסוג חסכון זה עלתה השפעת החסכון החיובי על זו של החסכון השלילי; אם האומדן הוא שלילי פירוש הדבר שגברה השפעת החסכון השלילי. מאידך גיסא עלולים להיות סוגי חסכון מסוימים, המוגדרים מראש כחסכון חיובי בלבד, או כחסכון שלילי בלבד. לדוגמא: בחסכון-לפי-חווה קיימת רק צורת החסכון החיובי (תשלומים לקרנות חסכון, תשלומים עבור בטוח חיים), ובמקרה ובכל זאת ישנו חסכון שלילי עקב החסכון מסוג זה, כגון קבלת הלואה מקרנות החסכון, הרי חסכון שלילי זה יקבל בטויו במסגרת סוג חסכון אחר, במקרה זה בקבלת הלואות במשך השנה. להלן נציג את סוגי החסכון החיוביים והשליליים לפי סדר גודלם.

במיליוני ל"י

החסכון החיובי לסוגיו:

49.6	(א) השקעות נטו בעסק
39.1	(ב) סך השינויים בהתחייבויות מלפני 1.1.1954
36.1	(ג) השקעות נטו בנכסי-דלא-ניידי
14.4	(ד) חסכון-לפי-חווה
3.3	(ה) סך השינויים בזכות החזקה (דמי מפתח)

142.5

סה"כ

החסכון השלילי לסוגיו:

72.3	(א) סך השינויים בהתחייבויות ב-1954
8.7	(ב) סך השינויים בפקדונות ובמוזמנים
2.6	(ג) השקעות נטו בניירות-ערך

83.6

סה"כ

53.3 החסכון האישי הגולמי (בניכוי הירושות)

הרכב זה של החסכון האישי הגולמי מעיד על העדפה ברורה של צורות החסכון הריאליות: השקעות בעסק ובנכסי דלא-ניידי (בכלל זה זכות החזקה), לעומת צורות החסכון שאינן מבטיחות את ערך הנכס: פקדונות ומוזמנים, ניירות-ערך ובכלל זה אגרות-חוב ממשלתיות. (הפצת ניירות-הערך הצמודים התפתחה רק בתקופה שלאחר 1954).

העדר רצון להעדיף מוזמנים מתבטא גם בריבוי ההתחייבויות שהמשפחות מוכנות לקבל על עצמן. יש להניח שהתחייבויות אלה, ברובן המכריע, אף הן אינן צמודות למודד איזה שהוא

(מדד יוקר המחיה, שער החליפין וכד'), וכך אי-האמון ביציבות ערך הלירה משמש כאן כגורם מניע להגדלת התחייבויותיהן של המשפחות. לעומת זאת, לפי כל הסימנים היה קשה להשיג הלוואה לזמן ארוך, וגם זה נובע כנראה מחוסר אמון ביציבות ערך הלירה, ובשל כך נאלצות המשפחות לפרוע חובות ישנים בסכומים גדולים. המאון החיובי של התחייבויות מלפני 1954 מהווה את הסעיף השני בגודלו בחסכון החיובי. אף-על-פי-כן, פרעון כל החובות הישנים יחד עולה רק במקצת על 50 אחוז מסך ההתחייבויות החדשות שנתקבלו ע"י המשפחות ב-1954.

מתעוררת איפוא השאלה, מהו המקור המספק למשפחות את האשראי הגדול הזה. ברור רק דבר אחד: שקבלת הלוואות ממשפחות געשית בממדים מצומצמים ביותר. סך ההלוואות שניתנו על-ידי המשפחות ב-1954 אינו עולה על 3.9 מיליון ל"י, ז"א על 5 אחוזים מסך ההלוואות שנת-קבלו ע"י המשפחות ב-1954. גם החובות מלפני 1954 שנפרעו למשפחות ב-1954 מסתכמים רק ב-1.6 מיליון ל"י, שהן 4 אחוזים בלבד מתשלומי המשפחות. לפרעון חובות ישנים. לא רק סך ההלוואה שניתן על-ידי המשפחות קטן ביחס לסך ההלוואות שניתנו על-ידי אחרים, אלא גם הסכום הממוצע של הלוואותיהן נופל מן ההלוואה הממוצעת ממקורות אחרים. ההלוואה הממוצעת שניתנה על-ידי המשפחות ב-1954 היא 315 ל"י בלבד, בעוד שההלוואה הממוצעת שנתקבלה ע"י המשפחות עולה עד כדי 488 ל"י. יש להניח כי ממוצע זה כולל את החלק-הארי של ההלוואות (אם לא את כולן) שניתנו על-ידי המשפחות, ואם נפחית הלוואות אלה, הרי בהכרח יהיה הממוצע של השארית גדול מ-488 ל"י. מסקנה דומה מתקבלת על סמך הממוצעים המקבילים בנוגע לחובות מלפני 1.1.1954. יחד עם זאת תהיה זו טעות לזקוף את מתן האשראי כולו על חשבון הבנקים. אגודות האשראי והמלווים המקצועיים האחרים, כי בהתאם להגדרות שלפיהן אספנו את הנתונים הורחב במחקר מושג האשראי במידה ניכרת וגם פעולות כלכליות שאין להן כוונה מפורשת של הלוואה הוגדרו ונרשמו בשאלון כמתן הלוואה או קבלתה, תשלום על חשבון חוב או חוב שנפרע. לא נחזור פה על תיאור הבעיות ופרטי ההגדרות¹, ונסתפק רק בהערות מספר: במקרה של קניות בתשלומים, אם הקונה לא הספיק לשלם את כל המחיר במשך 1954, הרי העודף הוגדר כהלוואה שנתקבלה ע"י המשפחה. תופעה זו שכיחה בישראל, אולם בדרך כלל סכום ההלוואות הבודדות אינו גדול. לעומת זאת, הסכום הממוצע של ההלוואות גבוה, בתופעה הנדירה יותר של קניית נכס-דלא-ניידי בעזרת משכנתא. אם הנכס נקנה ב-1954 רשומה הרכישה בשאלון במחירה המלא, כביטוי לשינוי בבעלות על הנכס, ואותו חלק מן המשכנתא שלא נפרע עד 31.12.1954 הוגדר כהלוואה שנתקבלה על-ידי המשפחה. אין בידינו נתונים מספיקים כדי לקבוע בנפרד את סכום ההלוואה שנתקבלה באופן ישיר מן הבנקים, אגודות האשראי, קופות-התגמולים ומלווים פרטיים שמקצועם בכך, או בעקיפין על-ידי קניות באשראי ועל-ידי משכנתאות של מוסדות לא-פינאנסיים. יש לציין עוד, שגם מתן הלוואות על-ידי המשפחות נעשה לעתים לא בכוונה לספק הלוואה, למשל במקרים של הלנת שכר. בהכנסות משכר ב-1954 הוגדרו הסכומים שהשכיר השתכר עבור עבודתו ב-1954 בלי להתחשב בכך אם הוא קבל זאת במשך 1954 או לאו. במקרה שהמעביד נשאר חייב לו סכום מסוים, הלנת שכר זו דינה כמתן הלוואה על-ידי המשפחה. בדומה לכך, הפרשי השכר שנתקבלו ע"י השכיר ב-1954 על חשבון עבודתו במשך 1953 הוגדרו

¹ ראה: מ. זנברג: התחלקות ההכנסות בישראל ב-1954, דפים 15-19.

לוח 4

אומדן החסכון האישי הגולמי (של האוכלוסיה המיוצגת במדגם) לצורותיו השונות

צורות החסכון	האוכלוסיה החוקבת		אומדן החסכון		
	מספר	אחוז	באלפי ל"י	באחוזים	הממוצע למשפחה חוסכת בל"י הממוצע הכללי בל"י
1. סך השינויים בהתחייבויות שנעשו ב-1954	1,077	43.9	-72,332	-130.7	-443.3
א1. מתן הלוואות על-ידי המשפחות ב-1954	81	3.3	3,866	7.0	315.2
ב1. קבלת הלוואות על-ידי המשפחות ב-1954	1,029	42.0	-76,198	-137.7	-488.1
2. סך השינויים בהתחייבויות מלפני 1.1.1954	1,082	44.1	39,066	70.6	238.3
א2. תשלומים על חשבון חובות מלפני 1.1.1954	1,052	42.9	40,701	73.6	255.2
ב2. תקבולים על חשבון חובות מלפני 1.1.1954	58	2.4	-1,635	-3.0	-183.3
3. סך השינויים בפקדונות ומוזמנים	611	24.9	-8,661	-15.7	-93.6
4. סך החסכון-לפי-חווה	א.ג.	א.ג.	14,448	26.1	א.ג.
א4. תשלומים לקרנות חסכון	933	38.1	11,448	20.7	80.8
א4. תשלומים נטו לביטוח-חיים	א.ג.	א.ג.	3,000	5.4	א.ג.
5. סך השינויים בנכס-דלא-ניידי	418	17.0	36,055	65.2	570.6
א5. קניית נכס-דלא-ניידי	101	4.1	35,609	64.4	2,336.6
א5. שיפורים והוספות לנכס-דלא-ניידי	327	13.3	9,107	16.5	184.2
ב5. מכירת נכס-דלא-ניידי	17	0.7	8,661	-15.7	-3,328.6
					-194.6
					10.4
					-205.0
					105.1
					109.5
					-4.4
					-23.3
					38.9
					30.8
					8.1
					97.0
					95.8
					24.5
					-23.3

6.	סך השינויים בזכות החזקה	100	4.1	3,308	6.0	217.1	8.9
א6.	דמי מפתח ששולמו	61	2.5	17,247	31.2	1,856.0	46.4
ב6.	דמי מפתח שנתקבלו	76	3.1	-13,939	- 25.2	-1,209.7	- 37.5
7.	סך השינויים בניירות-ערך	362	14.8	- 2,639	- 3.8	- 48.0	- 7.1
א7.	קניית ניירות-ערך	300	12.2	2,119	3.8	14.7	5.7
ב7.	מכירת ניירות-ערך	74	3.0	- 4,758	- 8.6	- 426.7	- 12.8
8.	סך השינויים בהשקעות בעסק	220	9.0	26,409	47.8	790.0	71.1
א8.	השקעות בעסק חדש	46	2.8	7,341	14.6	1,147.4	21.8
א8.	השקעות בעסק קיים	113	4.6	13,418	24.3	784.8	36.1
א8.	רווחים שנשארו בעסק *	69	1.9	8,103	13.3	707.1	19.8
ב8.	חיסול עסק או הפחתת רכוש העסק	5	0.2	- 2,453	- 4.4	-3,300.0	- 6.6
9.	סך השינויים בצורות החסכון 1-8	1,942	79.2	35,654	64.5	121.1	95.9
10.	השלמת אומדן הרווחים שנשארו בעסק *	א.ג.	א.ג.	23,200	41.9	א.ג.	62.4
11.	פחות ירושות שנתקבלו **	17	0.7	- 3,527	- 6.4	-1,357.0	- 9.5
12.	סך החסכון האישי הגולמי	א.ג.	א.ג.	55,327	100.0	א.ג.	148.8

* האומדן הכולל של הרווחים שנשארו בעסק, שהוא 80,451 אלף לירות, מתפלג לשני אומדנים חלקיים. הראשון, המסומן בלוח כ"א8", הוא אותו חלק מן האומדן הכולל המכוסם על הצהרותיהם המפורשות של בעלי העסק והנכלל במושג "סך החסכון" שעליו נשען עיקר ניתוחנו במאמר זה. החלק השני, המסומן בלוח כ"א10, הוא האומדן המשלים שבעזרתו ניסינו להתגבר על החסרון שבאומדן הראשון. הנוכח מכך שאומדן זה אינו מתחשב בעובדה שמספר ניכר מבעלי העסק הצהירו שאמנם נשארו להם רווחים בעסק, אך הם מתקשים להעריך את שוים. דרכי האמירה בנידון מתוארים בפרוטרוט בנספח מס' 2 לאומדן ההכנסה הלאומית - ראה: פ. זנדרב, התהליקות ההכנסות בישראל ב"1854 דפים 145-137.

** יש צורך להסביר את סך הירושות שנתקבלו, משום שבנתוני המדגם מתבטא השוני בבעלות על הנכסים עקב הירושה כנידול בנכסים בלבד, בנידול למקרים הרגילים, בהם שינוי בנכסים פירושו שחל נידול בנכסי משפחה אחת ובעת ובעונה אחת פחתו נכסיה של משפחה אחרת. הסיבה לכך נעוצה בעובדה שהירושים מיוצגים במדגם, אך המורשים כמובן לא.

הערות: א.ג. - אין נתונים.

כפרעון חובות ישנים למשפחה. השפעת הרחבה זו של מושג האשראי מורגשת בוודאי בכך שקרוב למחצית המשפחות שהילו סכום כלשהו ב-1954 לוו גם הן סכום איזה-שהוא באותה שנה. תופעה דומה נתגלתה בנוגע לחובות מלפני 1954. כל משפחה שניה שפרעו לה במשך 1954 חובות ישנים כאלה, אף היא בעצמה שילמה ב-1954 סכום מסוים על חשבון חובותיה הישנים.

בין סעיפי החסכון החיובי ישנו סעיף שהוא סוטה, כביכול, מן המסקנה הברורה של אי-העדפת הנכסים הבלתי ריאליים, כי למרות היותו חסכון כספי (גודל החסכון נקבע לפי ערכו הנקוב של הסכום שנחסך והוא אינו משתנה בהתאם לתנודות במחירים) הוא תורם 24.4 מיליון לירות לסך החסכון. סוג זה של חסכון הוא החסכון-לפי-חוזה, דהיינו אותן צורות חסכון המבוססות על חוזה או הסכם בין מוסד כל שהוא ובין החוסך, והאחרון בדרך כלל אינו יכול להשפיע הרבה על תנאי החסכון שנקבעו מראש, על-ידי המוסד, והוא יכול רק להחליט אם להצטרף ולחתום על החוזה או לא. לאחר חתימתו על ההסכם, שוב לא ניתן לו לחזור בו מהחלטתו מבלי לגרום לעצמו הפסדים. מסיבה זו, סוג זה של חסכון לא רק שאינו דורש החלטות חדשות כל פעם כשחוסכים בו סכום נוסף, אלא הוא בדרך כלל הופך לסעיף-הוצאה קבוע בתקציב המשפחה שאין נוהגים לראות בו צורה מסוימת של חסכון. לסוג חסכון זה שייכים התשלומים לקרנות החסכון השונות והחסכון על-ידי פוליסות ביטוח-חיים. צורות חסכון אלה, אף על פי שהן חסכוניות כספיים, אינן מצביעות על העדפת הנכסים הכספיים, כי, כאמור, המדובר פה לא על החלטות-חסכון מפורשות, ולפעמים אפילו אין לחוסך כל ברירה אלא לקבל על עצמו את תנאי החסכון (במקומות עבודה רבים אין להתקבל לעבודה בלי להצטרף אוטומאטית לקרן(ות) חסכון).

מלבד זאת, עשויות קרנות החסכון ופוליסות ביטוח-חיים לשמש, בתנאים מסוימים, כמקור להלוואות. ליתרון זה של גזילות מסוימת, בסוג חסכון שאינו גזיל ביסודו, השפעה ידועה על העדפת צורות חסכון אחרות. אין החוסך נזקק עוד לשמירה על חסכון גזיל, למשל בצורת פקדונות עובר-ישוב, כי במקרה הצורך יש לו מקור שממנו יוכל לגייס כספים. כדי לשמור על ערך חסכונו הממשי, ולא רק הנקוב, הוא יעדיף ללוות כספים מקרנות החסכון ומחברות הביטוח, ולהשתמש בהלוואות אלה בצורות שונות ואולי אף למטרות השקעה. קרנות החסכון משתדלות למנוע שהלווה ינצל את ההלוואה למטרות תצרוכת, והן מתנות כי ההלוואה תהיה מיועדת למטרות קונסטרוקטיביות בלבד. התוצאה היא שחלק ניכר מהלוואות אלה מופנה להשקעה בנכס-דלא-ניידי, ברובו לרכישת שיוכן ותשלום דמי מפתח.

למרות היתרונות שבחסכון מסוג זה בהשוואה לארצות אחרות, אין היקפו של חסכון זה משביע רצון. דברים אלה אמורים במיוחד על חלקו המצומצם של ביטוח החיים המהווה לא יותר מ-5.4 אחוזים מסך החסכון האישי הגילמי. הסיבה לכך נעוצה כנראה שוב בשאיפה להבטחת ערך החסכון, חו אפשרית (בעזרת הלוואות) רק במידה מוגבלת מאד על-ידי פוליסות ביטוח-חיים. לפי כל הסימנים מתקבל על הדעת כי תוכנית ביטוח-חיים שתבטיח את ערך הפוליסה עלולה לזכות לתשומת לב מרובה של הציבור. כנגד זה אפשר לטעון שהציבור מעדיף כנראה גם בלאו-הכי את החסכון-לפי-חוזה, ועובדה היא שהתשלומים לקרנות חסכון מהווים כחמישית מסך החסכון. אולם בהתחשב בתנאים המיוחדים של ישראל, ובלחץ המופעל על השכירים שיצטרפו אל קרנות החסכון, אין להגזים בהערכת החשיבות של אחוז נכבד זה מבחינת הרצון לחסוך. להיפך, בהסתמך על נתוני לוח 4 אפשר לקבוע שטרם נעשה כל מה שניתן להעשות בנידון, ויש עוד אפשרות

להרחבת המסגרת ולהגדלת מספר החוסכים בקרנות חסכון. בלוח 4 נאמדה אוכלוסית חוסכים זו כ-38.1 אחוזים, שהם רק קצת יותר ממחצית אחוז השכירים וחברי הקואופיראטיבים באוכלוסיה. צורת חסכון זו שייכת ל"חסכוניות העממיים", כלומר לצורות החסכון שביחס אליהן הרחבת היקפה של אוכלוסית החוסכים קובעת את סך החסכון ולא הגדלת החסכון הממוצע, שהוא מוגבל ממילא (80.8 ל"י בלוח 4).

עודף ההכנסה או זרם החסכון מופנה, איפוא, אל ההשקעה בנכסים ממשיים, המורכבת משני סוגים עיקריים: השקעה בנכסי-דלא-ניידי והשקעה בעסק. בכל סוג הבדלנו בין צורות חסכון אחדות, דבר המאפשר לנו לעמוד על המגמות העיקריות של חסכון זה. בנוגע להשקעות בנכסי-דלא-ניידי הבחנו בין שני סוגי מישנה, והם: רכישת בעלות על הנכס ורכישת זכות החזקה על הנכס. מבחינת החסכון חשובה יותר ההשקעה בבעלות על הנכס, המהווה כשני-שלישים מסך החסכון האישי הגולמי. בעוד שההשקעה בזכות החזקה אינה עולה על 6 אחוזים מסך החסכון, יש גם הבדל חשוב אחר בין שני סוגי השקעות אלה, והוא השוני ביניהם במימון ההשקעה.

התשלומים לדמי מפתח ממומנים בחלקם הגדול מדמי המפתח שנתקבלו על-ידי המשפחה. 60% מן המשפחות ששילמו דמי מפתח, מימנו זאת מדמי המפתח שהן קבלו בעצמן, אך שעליהם הוסיפו כמובן עוד סכום כלשהו. תופעה זו מתבטאת גם בהפרש שבין הממוצע של דמי המפתח ששולמו (1,856 לירות), ובין הממוצע של דמי המפתח שנתקבלו (1,210 לירות). אין להסביר הפרש זה רק על סמך צורת החישוב, שלפיה חלקו של בעל הבית לא נכלל במושג דמי המפתח שנתקבלו, ויש להניח שההפרש בין הממוצעים נובע מהחלפת דירה וזלה בדירה יקרה יותר. היו גם מקרים שבהם נאלצה המשפחה לעבור לדירה גרועה יותר, אולם תופעה זו היתה נדירה, ומאחר שהמספרים הנוכחים לעיל הם ממוצעים, הם כוללים כמובן גם את המקרים האלה. עלינו לציין עוד, כי השליש מדמי המפתח המשתלמים לבעל הבית ולא למחזיק בדירה, יש לראות בו גורם מלאכותי המשפיע על כך שזכות ההחזקה תהווה סוג חסכון חיובי.

מימונה של רכישת הנכסים הלא גיידיים נעשה בדרך דומה, אך חלקה של מכירת הנכסים במימון הקניות מצומצם ביותר. במידה שהיו משפחות שמימנו קניותיהן בתמורה שקיבלו מן המכירה, הרי הן החליפו דירותיהן בדירות יקרות יותר, בדומה למה שקרה במשפחות שקיבלו ושילמו דמי מפתח. יחד עם זאת, הפער בין סך הקניות וסך המכירות גדול מאד, כ-27 מיליון ל"י, דבר המוכיח שחשיבותה של החלפת הדירות במובן זה מוגבלת מאד. באופן כללי יש להבי-דיל בין שני סוגי קניות: א) קניית דירות לשם מגורים. ב) השקעות במגרשים, בבתים ובדירות לא לצורך שימוש של בעל הדירה. בסוג הראשון מומנה ההוצאה במידה מסוימת מדמי המפתח שנתקבלו, בעוד שבסוג השני אין כל חשיבות למקור-מימון זה. יש להדגיש שהתופעה השכיחה היא דוקא הסוג הראשון, כלומר קניית דירה לשימוש של בעל הדירה, אך לעתים קרובות בכל זאת לא מומנה הקנייה מדמי המפתח שנתקבלו, משום שלא היו למשפחות הכנסות כאלה. לתופעה זו אנו עדים במיוחד בקשר לקניות דירות וזולות ושיכונים. המעבר לשיכונים מתבטא בלוח 4 בשתי צורות: א) חלקן של המשפחות שקנו נכסי-דלא-ניידי הוא 4.1 אחוזים, דהיינו גדול מאחוז המשפחות ששילמו דמי מפתח (2.5 אחוזים), והוא גם גדול מאחוז המשפחות שקבלו דמי מפתח (3.1 אחוזים), אפילו נוסף לאחוז זה גם את אחוז המשפחות שמכרו נכסי-דלא-ניידי (0.8 אחוז). ב) הסכום הממוצע של קניית הנכסים הלא גיידיים הוא 2,437 ל"י בלבד, לעומת 3,329 ל"י, שהוא

הממוצע של המכירות. (שני הסכומים נמוכים, כי במושג נכס־דלא־ניידי ובחישוב הממוצעים נכללו גם נכסים פחות־ערך, יחסית).

מלבד ההשקעות ברכישת נכס־דלא־ניידי יש עוד צורה חשובה של השקעה בנכסים כאלה, והיא עריכת שיפורים בנכס או תוספות אליו, כגון בניית חדר נוסף, בניית מרפסת וכד'. בצורה זו השקיעו כ־13.3 אחוזים מכל המשפחות. אולם הסכום הממוצע של ההשקעה גמוך באופן יחסי (184 ל"י). יתכן שגם תופעה זו היא תופעת־לוואי של מעבר האוכלוסיה מדירות עולים (מעב־רות ודירות של נכסי נפקדים) ומדירות שכורות בכלל לשיכונים החדשים. מבחינת הבעייה של הבלאי אולי אפשר להביט על השקעות אלגה כהשקעות לכיסוי הבלאי. אולם בה במידה שזה נכון, למשל במה שנוגע לשיכונים, הרי ביחס לבתים שלבעל הבית אין הרבה הכנסה מהם, הנחה זו וודאי שאינה נכונה.

אף בקשר להשקעות בעסק, רצוי להבחין בין צורות שונות של השקעה. מצד אחד יש השקעה שאינה קשורה בהחלטה מיוחדת בדבר אופן השימוש בהכנסה הנשארת בידי המשפחה לאחר כיסוי הוצאותיה לתצרוכת. זוהי, כמובן, ההשקעה בדרך של השארת הרווחים בעסק. מצד שני יש השקעות המבוססות על החלטות מפורשות, כגון ייסוד עסק חדש או ייצוב העסק הישן ע"י הזרמת הון חדש לעסק. לצורה אחרונה זו של השקעה בעסק קיימת גם אפשרות שלילית מקבילה, והיא חיסול העסק או הפחתת רכושו. לפי האומדנים בלוח 4 שייכים כ־60 אחוז מסך ההשקעה לסוג הראשון ורק 40 אחוז נובעים מהחלטה מפורשת להשקיע בעסק. אין זה מצביע על נטייה חזקה של הציבור להשקיע בעסקים.

לפי חלוקה אחרת נוכל להבדיל בין השקעות בעסק קיים ובין השקעות בעסק חדש. (בהשקעה בעסק חדש אנו מתכוונים למקרים שהמשפחה השקיעה כספה בעסק שהוא חדש בשבילה, אף על פי שייתכן שהעסק עצמו אינו חדש כלל, והוחזק קודם בידי בעלים אחרים). התוצאה המתקבלת מחלוקה זו היא שההשקעות החדשות מהוות כ־16 אחוזים בלבד מסך ההשקעות בעסק. אחוז זה אינו גבוה, בהתחשב בעובדה שההשקעה החדשה מבחינת המשפחה אינה תמיד דווקא השקעה חדשה גם מבחינת המשק כולו. יש לציין עוד שההשקעה הממוצעת בעסק חדש עולה ב־50 אחוז בקירוב על ההשקעה הממוצעת בעסק ישן. אין בידינו נתונים על מטרת ההשקעה בעסק קיים, וכן איננו יודעים אם ההשקעה היתה מיועדת להרחבת העסק או למניעת התדלדלותו. ייתכן שהממוצע הנמוך של ההשקעות בעסק קיים רומז על כך שהאפשרות השניה היא השכיחה יותר. הממוצע הנמוך (3,300 ל"י) של הסעיף "חיסול עסק" מעיד על פירוק עסקים קטנים ובכך מתחזק הרשום ששנת 1954 לא היתה "שנה טובה" במיוחד בשביל בעלי עסק קטנים. הממוצע של חיסול עסק נמוך גם משום שסעיף זה כולל גם את הפחתת רכוש הקואופיראטיבים, שהיא דווקא פעולה בעלת אופי מנוגד לחיסול עסק, והיא מסתכמת בדרך כלל בסכום הרבה יותר גמוך ממנו.

לתופעה מעניינת עדים אנחנו בקשר לשינויים בהשקעות בניירות־ערך. מאז הקניות והמכירות מראה על יתרה שלילית, דהיינו המכירות עולות על הקניות. אולם מבחינת אחוז הקונים המצב הוא הפוך לגמרי ובעוד שרק 3 אחוזים מן האוכלוסיה מכרו ניירות־ערך, הרי 12.2 אחוזים קנו באותה תקופה ניירות־ערך. הבדל זה בין אופי הקניות והמכירות מקבל ביטוי מוחשי בממוצעים של הקניות והמכירות. ממוצע המכירות הוא 427 ל"י, בערך פי 30 מממוצע הקניות שהוא 14.7 ל"י. לאור ניגודים אלה אין לדבר על החלפת ניירות־ערך בידי המשפחות, אלא על קיום

שתי השפעות מנוגדות בקשר להשקעה בניירות-ערך. השערה זו מתאשרת גם על-ידי העובדה שאוכלוסיית הקונים שונה כמעט לגמרי מאוכלוסיית המוכרים. מן המשפחות שמכרו ניירות-ערך במשך 1954, רק כ-10 אחוז החליטו לחזור ולקנות ניירות-ערך. יש לציין שאנו דנים פה רק במשפחות שאין עיסוקן במסחר בניירות-ערך ואינן קונות את נייר-הערך כדי למכרו במועד הראשון שבו יוכלו ליהנות מרווחים, אלא הן רואות בקנייה זו השקעה לזמן ארוך יותר.

מכל הנתונים הנזכרים לעיל מסתבר שאין לפנינו בריחה כללית מניירות-ערך, ורק מעט משפחות, יחסית, ביטלו השקעותיהן אלה. לעומת זאת אין כל סימנים לכך שמשפחות חדשות החליטו להשקיע כספן בניירות-ערך. להיפך, יש להניח שהקניות הרבות שבוצעו לא נעשו במטרת השקעה, כי הסכומים נראים נמוכים מדי למטרה זו, אלא הן נעשו למטרות אחרות, כגון קניית מתנה לבן משפחה (לילדים), או קנייה מתוך כפייה כלשהי, או קנייה מתוך ציפייה לזכייה בהגרלה. יש לציין שגם במחקרנו על "נטיות האוכלוסיה לחסכון", שנערך ב-1953, נתקלנו בתור-פעה דומה: החלק המכריע של האוכלוסיה הכריזו אז שהוא מעדיף אגרות-חוב נושאות פרס על אגרות-חוב הנושאות ריבית בשיעור של 6 אחוזים, הוזה אומר ריבית גבוהה מן השער המקובל באותם הזמנים. בסיכום ניתן לומר, שכנראה אין לציבור התנגדות מיוחדת לקניית ניירות-ערך, אולם מאחר שהמשפחות אינן בוטחות בהם כהשקעה שיש בכוחה לשמור על הערך הממשי של הרכוש, אין הן נוטות להשקיע בניירות-ערך בתנאים הקיימים. (כך, על-כל-פנים, בתנאים שהיו קיימים ב-1954. אגב, במשך הזמן חלו שיפורים ניכרים בתנאי ההשקעה, ובהתאם למה שאפשר היה לצפות מן הנתונים הנ"ל חלה גם התעוררות בקרב הציבור ורבו ההשקעות בניירות-ערך).

סוג החסכון היחידי שלא פירטנוהו לפי צורותיו, הוא סך השינויים בפקדונות ומזומנים. לא-מיתו של דבר אף לא ניסינו להשיג פירוט-יתר מן המשפחות, ושאלנו רק אם ב-1.1.1955 היו בידי המשפחה יותר או פחות מזומנים ופקדונות מאשר ב-1.1.1954. במזומנים התכוונו לסכומים המוח-זקים בבית במטרה מפורשת של חסכון ולא למזומנים לפעולות שוטפות. בפקדונות כללנו הן את פקדונות עובר-ושב והן את הפקדונות לזמן קצוב. על שאלתנו זו נמנעו מלהשיב 4.4 אחוזים. מ-2,452 המשפחות שבמידגם, השיבו 58.4 אחוזים שלא היו וגם אין להן כל חסכונות בצורת פקדונות או מזומנים; 13.8 אחוזים הפחיתו, ו-11.1 אחוזים הגדילו את פקדונותיהן במשך 1954, בעוד שאצל 12.3 אחוזים לא חל כל שינוי ביתרת פקדונותיהן.

הגדלה	הפחתה	
25.4	18.3	חל שינוי עד 250 ל"י
30.5	27.8	" " בין 251—500 ל"י
16.9	24.4	" " בין 501—750 ל"י
8.8	6.8	" " בין 751—1,000 ל"י
18.4	22.7	" " מעל 1,000 ל"י
100.0%	100.0%	

מענין לציין שקיים דמיון רב במגמות העלייה והירידה בהתחלקות המשפחות לפי הסכום שבו הפחיתו או הגדילו פקדונותיהן. להלן התחלקות המשפחות אשר ביתרת פקדונותיהן חל שינוי במשך 1954.

מהתחלקות זו ניתן להסיק שאין נטייה ברורה להפחית את הפקדונות, ולמעשה קיימות שתי השפעות מנוגדות והתוצאה, שההפחתה עולה על ההגדלה, נובעת מן ההבדל בחוק הנטיות. בשלוש דרכים מובלט הבדל זה: א) בהשוואות אחוז האוכלוסיה שהפחיתה פקדונותיה (13.8%) לאחוז האוכלוסיה שהגדילו פקדונותיהן (11.1%). ב) בהשוואת ההפחתה הממוצעת (766 ל"י) להגדלה הממוצעת (724 ל"י). ג) חלק המשפחות שהפחיתו פקדונותיהן ביותר מ-500 ל"י הוא 54 אחוזים לעומת האחוז המקביל בהגדלה, שהוא 44 בלבד.

העדפת צורות החסכון השונות בקבוצות ההכנסה ובמעמדות הכלכליים השונים

לאחר הדיון בהרכב החסכון האישי הגולמי לפי סוגי החסכון וצורותיו, ולאחר הבהרת המגמות העיקריות שקבעו את התהוותו של הרכב זה, עלינו ללבן עוד את מידת ההעדפה של הצורות השונות של החסכון בשכבות האוכלוסיה השונות. לא נוכל לדון פה בפרוטרוט על הקשר בין צורות החסכון ובין ההגדרות האפשריות הרבות של "שכבות האוכלוסיה", ונסתפק בדיון לפי שתי ההגדרות החשובות יותר של קביעת השכבות, הן: לפי קבוצות ההכנסה האישית למשפחה ולפי המעמד הכלכלי של המפרנס הראשי במשפחה. הנתונים בענין זה מובאים בלוח 5.

בשורה המסכמת של לוח 5, המסומנת בסימן 9, ניתנת חלוקת החסכון בין קבוצות ההכנסה ובין המעמדות הכלכליים השונים. אם נשווה שורה זו עם השורה האחרונה בלוח, דהיינו עם התחלקות האוכלוסיה לפי אותן קבוצות ההכנסה ולפי אותם המעמדות הכלכליים, נוכל להבחין בבירור בקשר הדוק בין רמת ההכנסה ורמת החסכון. בקבוצת ההכנסה עד 1,500 לירות נכללים 22.3 אחוזים מכל המשפחות, אך החסכון הכולל שלהן הוא סכום שלילי וחלקן בסך החסכון אינו אלא 33 אחוזים. לעומת זאת, לקבוצת ההכנסה מעל 4,500 ל"י שייכים 10.5 אחוזים מכל המשפחות, וחלקן בסך החסכון כמעט פי שמונה, 81.7 אחוזים. ביחס למעמד הכלכלי הקשר אינו הדוק כל כך, אך לפי נתוני לוח 5 נראה שהשכירים נוטים יותר לחסכון מאשר העצמאיים, ואלה יותר ממעמד ה"אחרים". שני שלישים מן המפרנסים הראשיים של המשפחות היו שכירים אך חלקן של משפחות אלה בסך החסכון גדול יותר ומגיע עד כדי 78.2 אחוזים, בעוד ש-27.3 אחוזים העצמאיים חסכו רק 22.5 אחוזים מסך החסכון. חסכונם של ה"אחרים", שהם מקבלי הפנסיה, החיים על רכוש, הנתמכים וכד', מסתכם בסכום שלילי. עלינו להדגיש שחלוקת ההכנסה בין שלושה מעמדות אלה מראה תמונה שונה לגמרי וההכנסה הממוצעת הגבוהה ביותר היא של העצמאיים, בסך 2,899 ל"י, לעומת 2,637 ל"י של השכירים ו-1,333 ל"י של ה"אחרים". הממוצעים המקבילים ביחס לחסכון הם: 81 ל"י אצל העצמאיים, 110 ל"י אצל השכירים, וחסכון שלילי של 19 ל"י אצל ה"אחרים". בניגוד למסקנות אלה עלינו לציין, כי במידה ונתחשב באומדן המשלים של הרווחים שנשארו בעסק, נקבל את התוצאה שהעצמאיים חוסכים 53.1 אחוז מסך החסכון המוגדל, השכירים חוסכים 47.3 אחוז בלבד, והחסכון השלילי של ה"אחרים" יצטמצם ל-0.4 אחוז. בהתאם לכך יוגדלו גם

ההפרשים בין ההכנסות הממוצעות של העצמאים והשכירים ובין העצמאים וה"אחרים". במקרה זה אפשר יהיה להסביר את החסכון היחסי הגדול של העצמאיים על-ידי ההכנסה הממוצעת הגדולה יותר שלהם. הואיל ובהמשך הדברים אנו מעוניינים להשוות את חלקם של המעמדות הכלכליים השונים בצורות החסכון השונות, אין בעייה זו של הרווחים שנשארו בעסק מפריעה במיוחד לניתוחנו, כי הוא משפיע על סעיף אחד בלבד. לוח 5 מאפשר לנו לבדוק את הקשר בין רמת ההכנסה והמעמד הכלכלי ובין צורות החסכון השונות.

סך החסכון החיובי מורכב כידוע מסעיפים חיוביים ושליליים, שבנוגע אליהם המיתאם החיובי בין ההכנסה והחסכון צריך להתבטא בצורות שונות. בעוד שביחס לסעיפים החיוביים צריכים האתזוים לגדול עם עליית ההכנסה, הרי ביחס לסעיפים השליליים צריכים האתזוים לקטון. אולם הסתכלות קצרה בלוח 5 מספקת כדי לגלות שכמעט בכל הסעיפים השליליים מורה התחלקות האתזוים דוקא על תופעה הפוכה, כלומר על מיתאם שלילי בין ההכנסה לבין צורות חסכון אלה. מיתאם שלילי זה חזק ביותר בנוגע למכירת נכס-דלא-ניידי וקבלת דמי מפתח, הוא חזק בסעיפים של תקבולים על חשבון חובות מלפני 1.1.1954 ומכירת ניירות-ערך, הוא ניכר בסך השינויים בניירות-ערך ובחיסול עסק ואיננו מורגש בקבלת הלוואות ב-1954 וכן בסך השינויים בהתחייבויות שנעשו ב-1954.

מיתאם שלילי זה, ובמיוחד ההבדלים במידת השליליות של המיתאם בסעיפים השונים, מרמזים על קיום קשר ברור בין ההכנסה והרכוש. לבעלי ההכנסות הגבוהות כנראה גם רכוש גדול יותר, כי ערכם הממוצע של הנכסים שהם מוכרים עולה בהרבה על ערכם הממוצע של הנכסים שנמכרו ע"י בעלי ההכנסות הנמוכות יותר. יש לזכור עוד שלמרות המכירות הגדולות, בנוגע לסך השינויים בסוגי חסכון אלה, המיתאם בכל זאת הופך לחיובי, עקב הקניות המקבילות, שהן גדולות עוד יותר מן המכירות. הוא הדין בקשר לתקבולים על חשבון החובות מלפני 1.1.1954, כי רק מי שהלווה בעבר היה יכול לזכות עתה בתשלומים כאלה. העדר כל מיתאם ביחס לקבלת הלוואות ב-1954 גם הוא מצביע באותו כיוון. חוסר מיתאם זה נמצא גם בסעיף החיובי של תש-לומים על חשבון חובות מלפני 1.1.1954, כי מצד אחד כנראה היו בעלי ההכנסות הגבוהות זקוקים פחות להלוואות מן האחרים, ומצד שני, במידה שהם לוויים, עולה סכום ההלוואה על הרגיל. הגורם הראשון השפיע בכיוון מיתאם חיובי, בניגוד לגורם השני, הדוחף לכיוון מיתאם שלילי, ובגלל שתי ההשפעות המנוגדות התוצאה היא העדר כל מיתאם.

המיתאם החיובי החזק ביותר נמצא בקשר לשינויים בפקדונות ומזומנים ובקשר לרווחים שנשארו בעסק. המיתאם הוא חזק בסעיף של מתן הלוואות ב-1954 ובסוגים השונים של ההשקעות בעסק. פרט לתשלומים לקרנות חסכון, שהיא צורת חסכון המאפיינת בעיקר את השכירים, דהיינו את בעלי ההכנסות הבינוניות, קיים בכל שאר הסעיפים מיתאם חיובי ברור, אך פחות חזק מן המיתאם בצורות החסכון שהזכרנו אותן למעלה. גם ההבדלים בחוזק המיתאמים החיוביים מצביעים על קשר ברור בין ההכנסה ובין הרכוש.

בעלי ההכנסות הגבוהות משקיעים יותר בעסק, הן בצורת רווחים שנשארים בעסק והן בצורת השקעות מפורשות ומכוונות בעסק קיים או בעסק חדש. הם היחידים בכל קבוצות ההכנסה שהג-דילו פקדונותיהם והם גם הלוויים כספים במידה יתירה מן האחרים. בעלי ההכנסות הבינוניות לעומתם, משקיעים יותר בנכס-דלא-ניידי. ההפרדה שנעשתה בין שתי קבוצות הכנסה בינוניות

לוח 5

צורות החסכון לפי ההכנסה האישית ולפי המעמד הכלכלי של המפרנס הראשי במשפחה

(הנתונים הם אחוזים המחושבים מאומדני החסכון השונים)

קבוצות ההכנסה האישיות למשפחה										
המעמד הכלכלי של המפרנס הראשי במשפחה										
				צורות החסכון						
ס"ה	אחרים	שכירים	עצמאיים *	ס"ה	מעל 4,500 ל"י	מ-3,001 עד 4,500 ל"י	מ-1,501 עד 3,000 ל"י	עד 1,500 ל"י	החסכון הממוצע בל"י	
-100	- 1.9	-66.8	-31.3	-100	-15.3	-23.4	-45.2	-16.1	-194.6	1. סך השינויים בהתחייבויות שנעשו ב-1954
100	11.4	54.5	34.1	100	42.9	19.8	28.2	9.1	10.4	א1. מתן הלוואות על-ידי המשפחות ב-1954
-100	- 2.5	-66.1	-31.4	-100	-16.7	-23.2	-44.4	-15.7	-205.0	ב1. קבלת הלוואות על-ידי המשפחות ב-1954
100	0.8	70.7	28.5	100	23.9	32.2	37.5	6.4	105.1	2. סך השינויים בהתחייבויות מלפני 1.1.1954
100	0.9	69.6	29.5	100	24.3	31.9	37.3	6.5	109.5	א2. תשלומים על חשבון חובות מלפני 1.1.1954
-100	- 1.7	-43.5	-54.8	-100	-34.1	-25.1	-32.9	- 7.9	- 4.4	ב2. תקבולים על חשבון חובות מלפני 1.1.1954
-100	-14.6	- 2.8	-82.6	-100	34.9	-18.6	-56.0	-60.3	- 23.3	3. סך השינויים בפקדונות ומזומנים
א.נ.	א.נ.	א.נ.	א.נ.	א.נ.	א.נ.	א.נ.	א.נ.	א.נ.	38.9	4. סך החסכון לפי חוזה
100	0.5	88.8	10.7	100	24.4	34.4	37.0	4.2	30.8	א4. תשלומים לקרנות חסכון
א.נ.	א.נ.	א.נ.	א.נ.	א.נ.	א.נ.	א.נ.	א.נ.	א.נ.	8.1	א4. תשלומים נטו לביטוח-חיים
100	2.3	76.5	21.2	100	32.1	20.7	41.5	5.7	97.0	5. סך השינויים בנכס-דלא-ניידי

100	3.7	69.8	26.5	100	34.3	24.1	34.7	6.9	95.8	א'5. קניית נכסי-דלא-ניידי
100	3.6	63.0	33.4	100	34.4	24.5	39.1	2.0	24.5	א'5. שיפורים והוספות לנכסי-דלא-ניידי
-100	- 9.5	-34.5	-56.0	-100	-43.0	-38.5	-11.9	- 6.6	- 23.3	ב5. מכירת נכסי-דלא-ניידי
100	- 3.9	6.0	97.9	100	23.9	83.7	-16.7	9.1	8.9	6. סך השינויים בזכות החזקה
100	—	53.9	46.1	100	35.7	40.4	17.0	6.9	46.4	א6. דמי מפתח ששולמו
-100	- 1.0	-65.8	-33.2	-100	-39.2	-27.2	-27.3	- 6.3	- 37.5	ב6. דמי מפתח שנתקבלו
-100	- 2.5	-33.8	-63.7	-100	-53.1	-15.9	- 8.8	-22.2	- 7.1	7. סך השינויים בניירות-ערך
100	0.5	71.2	28.3	100	22.3	26.8	47.7	3.2	5.7	א7. קניית ניירות-ערך
-100	- 1.6	-50.0	-48.4	-100	-39.9	-20.6	-25.4	-14.1	- 12.8	ב7. מכירת ניירות-ערך
100	1.9	15.2	82.9	100	48.1	18.8	25.5	7.6	71.1	8. סך השינויים בהשקעות בעסק
100	2.8	9.2	88.0	100	30.0	23.3	34.9	11.8	21.8	א'8. השקעות בעסק חדש
100	2.5	20.2	77.3	100	33.8	25.2	30.4	10.6	36.1	א'8. השקעות בעסק קיים
100	—	—	100.0	100	90.6	7.8	6.5	- 4.9	19.8	א'8. רווחים שנשארו בעסק**
-100	—	—	-100.0	-100	-18.4	-40.8	-35.0	- 5.8	- 6.6	ב8. חיסול או הפחתת רכוש העסק
100	- 0.7	78.2	22.5	100	81.7	49.0	2.3	-33.0	95.9	9. סך השינויים בצורות החסכון 1—8
100	6.1	66.6	27.3	100	10.5	19.7	47.5	22.3	—	התחלקות האוכלוסיה

* בשכבת העצמאיים אנו כוללים את העצמאיים המעבירים ושאינם מעבירים וכן את חברי הקואופיראטיבים.
 ** בסעיף זה לא נכלל האומדן המשלים בסך 28.2 מיליון ל"י המופיע בשורה 10 של דוח 4, הואיל ואין כל אפשרות לאמוד את התפילות הסכום בין קבוצות החכנסה חשונות.
 הערה: א.ג. — אין נתונים.

מאפשרת לעמוד גם על ההבדל שביניהן בהשקעות בנכס־דלא־ניידי. בעוד שבקבוצה הנמוכה יותר (הכנסה אישית בין 1,501–3,000 ל"י) בולטת הנטייה לעבור מדירה שכורה לדירה פרטית — כנראה שיכון — הרי בקבוצה הגבוהה יותר (הכנסה אישית בין 3,001–4,500 ל"י) ניכרת נטייה ברורה להשקיע בדמי מפתח. מסך השינויים בזכות החזקה, יש לזקוף כ־84 אחוזים לזכות קבוצת הכנסה זו, בניגוד מוחלט לקבוצה השנייה, שבשבילה סך השינויים בזכות החזקה מהווים סעיף שלילי (16.7%–). בסך השינויים בנכס־דלא־ניידי, לעומת זאת, מגיע חלקה של קבוצה זו לפי־שנים מזה של הקבוצה הגבוהה יותר. חלקה של קבוצת ההכנסה הנמוכה ביותר קטן מאד בכל אחד מסעיפי החסכון החיובי.

הבדלים אלה בין השקעותיהן של קבוצות ההכנסה השונות מרמזים על אפשרות של קיום סולם עדיפות בהשקעות. באופן כללי נוכל לנסח סולם העדפה זה בצורה הבאה: המשפחות נוטות קודם כל לדאוג לדיור מתאים. לשם כך הן חוסכות ובצורה זו הן משקיעות את כספן שחסכו במשך הזמן. כדי להשיג מטרה זו הן מוכנות לקבל על עצמן התחייבויות שונות בכוונה לפורען בעתיד. לאחר שהבטיחו לעצמן דיור נאות, הן עוד ממשיכות לשאוף לשיפור תנאי הדיור שלהן, ורק לאחר שסיפקו שאיפותיהן אלה, מחפשות הן דרכים חדשות לחסכוניותהן שהצטברו. בשלב זה הן נוטות להשקיע בעסק או להלוות כספים, וכדי לנצל את ההזדמנויות שהן עלולות להתקל בהן, בקשר לצורות חסכון אלה, הן מעדיפות לשמור על הנוזלות של חסכוניותהן ומפקידות חלק מהם בבנק. הדבר המענין ביותר בסולם עדיפויות זה שההשקעה בניירות־ערך נעדרת ממנו. ולא זו בלבד אלא בעלי ההכנסות הגבוהות אפילו מעונינים פחות מכולם בהשקעות בניירות־ערך. בסך השינויים בניירות־ערך, שהוא סעיף שלילי, חלקה של קבוצת ההכנסה העליונה עולה עד כדי 53 אחוזים.

ניסוח זה של סולם העדיפויות הוא כללי ביותר והוא מבוסס על המגמה הכללית של התופעה ואינו מתחשב במגמות מישנה. אולם אף אם תיאור זה של סולם העדיפויות יהיה נכון בכל המובנים, הרי קיימת כמובן עוד הבעיה של ההערכה הסובייקטיבית של המשפחה על מקומה בסולם. ייתכן שדירה מסוימת תיראה בעיני משפחה א' כדירה מתקבלת ביותר על הדעת, בעוד שמשפחה ב', שהיא בגודל ובהרכב משפחתי דומה, תגיד שאין זו דירה די טובה עבורה. לפי סולם העדיפויות הנ"ל תשקיע משפחה א' את חסכוניה הנוספים בעסק, במתן הלוואה או בפקדון נות, בעוד שמשפחה ב' תמשיך לחסוך כדי להחליף דירתה. מלבד זאת קיימת גם הבעיה של הקשר בין המעמד הכלכלי וצורת החסכון, שאף הוא עשוי לסתור במידה מסוימת את המגמה הכללית של הסולם.

יש צורות חסכון המשמשות כמעט אך ורק מעמד אחד. הבולטות ביותר ביניהן הן השקעות בעסק והתשלומים לקרנות חסכון. מלבד חיסול עסק והשאת רווחים בעסק, שהן צורות חסכון בלעדיות של העצמאיים, גם ההשקעות בעסק קיים או בעסק חדש נעשו ברובן על־ידי עצמאיים. השקעותיהם בעסק של השכירים ברוב המקרים לא היו השקעות בעסק ממש, אלא השקעות של השכיר במשק העזר שלו ששימש לו בעיקר התעסקות נוספת למשלוח־ידו העיקרי. הוצאות אלו הוגדרו כהשקעות רק אם הסכום שלהן היה גדול, יחסית. לדוגמה: הקמת לול שלא לצורכי הבית בלבד, קניית שפנים לגידול וכו'. היו גם מקרים שההשקעה היתה בעסק של משהו אחר במשפחה, כגון בעסקו של הבן כשהאב היה בכל זאת המפרנס הראשי, או בעסק של האב אם הבן שימש מפרנס ראשי למשפחה. אין, איפוא, כל סתירה בכך ששכירים

מפרנסים ראשיים השקיעו כספים בעסקם הקיים. באותה מידה אין זו סתירה שעצמאיים שילמו סכומים מסוימים לקרנות חסכון. הואיל ובין העצמאיים נכללים גם חברי קואופראטיבים ונוסף לכך ייתכן גם שתשלומים אלה נעשו בשביל בן משפחה ולא בשביל המפרנס הראשי. בנוגע לקשר שבין צורות החסכון לרמת ההכנסה אמרנו לעיל שבקבוצות ההכנסה 1,501—3,000 ל"י קיימת נטייה ברורה לעבור מדירות שכורות לשיכונים, בעוד שבקבוצת ההכנסה של 3,001—4,500 ל"י הנטייה היא לרכוש זכות החזקה על הדירה. אותן המסקנות עצמן מתקבלות ביחס למעמד הכלכלי. השכירים נוטשים דירותיהם השכורות כדי לקנות נכס־דלא־ניידי, בעוד שהעצמאיים מסתפקים בתשלום דמי מפתח. יחד עם זאת העצמאיים גם משקיעים בממוצע יותר מן השכירים בשיפורים בנכס־דלא־ניידי שלהם. בדבר מכירת נכס־דלא־ניידי יש להזכיר עוד את מעמד ה"אחרים", שחלקו בסך המכירות הוא 9.5 אחוזים אף־על־פי שחלקו באוכלוסיה רק 6.1 אחוזים.

את הפחתת הפקדונות יש לזקוף בעיקר על חשבון העצמאיים, אך גם חלקו של מעמד ה"אחרים" ניכר. בה בשעה שהשכירים הפחיתו פקדונותיהם בממוצע בסכום המינימאלי ביותר, כלירה אחת בלבד, חלקם של העצמאים הוא 82.6 אחוזים מסך ההפחתה. מובנת יותר ההפחתה בפקדונותיהם של ה"אחרים", כי חלק מהם חי מרכוש, וההפחתה המופיעה פה היא בוודאי זו שחלה בפקדונותיהם של אותם בעלי רכוש ממעמד ה"אחרים" המתפרנסים כנראה ממתן הלוואות, או בכל אופן נעזרים בכך להגדלת הכנסותיהם. חלקם במתן הלוואות ב־1954 עולה כמעט פי־שתיים על חלקם באוכלוסיה. בנקודה זו בולט החלק המצומצם שתופסים השכירים. בנוגע לתקבולים על חשבון חובות מלפני 1.1.1954 חלקם של השכירים קטן אף יותר, אך גם האחוז השייך למעמד ה"אחרים" הצטמצם ביותר, ולעומתם עלה החלק של העצמאיים. לתשלומים על חשבון הלוואות מלפני 1.1.1954 אין כל קשר מיוחד עם המעמדות הכלכליים. כמו את ההפחתה בפקדונות, יש לזקוף על חשבון העצמאיים גם את הצטמצמות מלאי ניירות־הערך שבידי הציבור. הם מכרו ניירות־ערך בסכום שווה לזה של מכירות השכירים, אך קנו רק כ־40 אחוז מקניות השכירים, ובסופו של דבר נזקפים לחשבונם קרוב לשני שלישים של ההפחתה.

מן ההבדלים בהעדפת צורות החסכון אצל העצמאיים והשכירים ניתן להסיק, כי סולם העדיפות שתארנוהו קודם לכן אינו אחיד אצל שניהם ואין השוני נובע אך ורק מן ההפרש בהכנסה הממוצעת של שניהם, שהוא כמובן גורם חשוב מאד בקשר לכך. השוני העיקרי ביניהם הוא באי־העדפת צורות החסכון הנזילות מצד העצמאיים, המתבטאת בהימנעות מהשקעות בניירות־ערך ובהפחתת הפקדונות. שתי תופעות אלה קיימות אמנם גם אצל השכירים, אך עוצמתן פחותה בהרבה.

החסכון בקבוצות ההכנסה השונות

הגורם אשר השפעתו על השימוש במקורות נבדקה באופן המעמיק ביותר הוא רמת ההכנסה. באשר לקשר בין רמת ההכנסה ורמת החסכון נתקבלו התוצאות הבאות:

(א) עם עליית ההכנסה עולה רמת החסכון. גידול זה מתבטא לא רק בעלייה ברמה המוחלטת של החסכון, אלא גם בעליית אחוז החסכון מתוך ההכנסה. במלים אחרות: הנטייה השולית לחסכון עולה בהתמדה עם עליית ההכנסה, והיא גוררת אחריה את עליית אחוז החסכון מתוך

ההכנסה — שהוא אינו אלא הנטייה הממוצעת לחסכון של קבוצות ההכנסה השונות. בקבוצת ההכנסה עד 500 ל"י החסכון הוא שלילי — 35.2 — אחוזים. בקבוצות ההכנסה האחרות, המוגדרות כל אחת בתחום של 500 ל"י, עולה אחוז החסכון באופן הדרגתי בצורה הבאה: 12.3, 10.2, 2.8, 0.4, 2.8, 4.4, 9.5, 10.2 אחוזים, והוא מגיע בסוף, בקבוצת ההכנסה שמעל 5,000 ל"י, עד 14.3 אחוזים.

(ב) בכל רמת הכנסה קיים סכום כלשהו של חסכון חיובי ושלילי. החסכון החיובי עולה מ-0.4 אחוז בקבוצת ההכנסה הנמוכה ביותר, ל-16.3 אחוזים בקבוצת ההכנסה הגבוהה ביותר, לעומת החסכון השלילי היורד מ-35.6 אחוזים עד כדי 2 אחוזים. בעוד שבין קבוצות ההכנסה בין 2,500—500 ל"י, העלייה ביחס לחסכון החיובי איטית ביותר, בשיעור של 0.4 אחוז, הרי ביחס לחסכון השלילי קיימת בקבוצות הכנסה אלה ירידה ניכרת מ-16.1 אחוזים עד 4.6 אחוזים. בקבוצות ההכנסה הגבוהות יותר היחס הוא הפוך. בהכנסה מ-2,000 עד 4,500 ל"י הירידה בחסכון השלילי כמעט אינה מורגשת, אך לעומת זאת יש עליה של 10.3 אחוזים בחסכון החיובי.

(ג) בכל רמת הכנסה יש משפחות בעלות חסכון שלילי, ולמעשה אחוז המשפחות שיש להן חסכון שלילי (48%) עולה על אחוז המשפחות שיש להן חסכון חיובי (31%). אולם, הסכום הממוצע של החסכון החיובי גדול יותר מן הממוצע של החסכון השלילי. רק ל-21 אחוזים מן המשפחות אין כל חסכון חיובי או שלילי.

(ד) עד הכנסה של 1,500 ל"י מיועד החסכון השלילי בעיקר לכיסוי הוצאות התצרוכת. בהכנסה של 1,501—2,000 ל"י משמש החסכון בעיקר למימון ההוצאות לנכסי תצרוכת. במידה וההכנסה מתקרבת להכנסה הממוצעת, דהיינו ל-2,618 ל"י למשפחה, הולך אחוז החסכון ומתקרב לאפס, ובהכנסה הממוצעת ממש אפילו יש כבר חסכון חיובי קטן מאד.

(ה) אי-השוויון בין קבוצות ההכנסה השונות בנוגע לחסכון בולט במיוחד כשאנו משווים את חלקן של קבוצות ההכנסה השונות בסך החסכון. אם נקבע עשר קבוצות הכנסה שוות בגודלן לפי מספר המשפחות השייכות אליהן, נקבל שהחסכון עולה בהתמדה מ-16.4 אחוזים בעשרון התחתון ל-13.4, 7.3, 3.5, 1.1, 3.2, 8.1, 16.1, ו-35.2 אחוזים בעשרונים הגבוהים יותר, והוא מגיע עד כדי 79.1 אחוזים בעשרון העליון. ההבדל יובלט עוד יותר אם נחלק את האוכלוסיה לשני חצאים כשבראשן מרוכזים 50% בעלי ההכנסות הנמוכות יותר ובשני 50% בעלי ההכנסות הגבוהות יותר. חלקה של המחצית הראשונה יהיה 41.7 אחוזים לעומת המחצית השניה שבידיה יהיה 141.7 אחוזים מסך החסכון.

החשיבות העיקרית של ההבדלים באחוז החסכון של קבוצות ההכנסה השונות היא בכך שידיעת ההבדלים בנטייה הממוצעת ובנטייה השולית של קבוצות ההכנסה השונות ניתן לחזות מראש את ההשפעות האפשריות של שינויים העתידיים לחול בחלוקת ההכנסות. ידיעות אלה עשויות לסייע בהתוויות המדיניות הפיסקאלית וקביעת דרכי החלוקה-מחדש של ההכנסות. הקורא המעוניין ימצא תיאור של ארבע דרכי חישוב אפשריות של השפעת החלוקה-מחדש של ההכנסות במאמר שהופיע כלפני שנתיים בכתב עת מקצועי בארה"ב¹. ארבע שיטות החישוב שונות זו מזו

¹ M. Bronfenbrenner, T. Yamane and L. H. Lee: A Study in Redistribution and Consumption, The Review of Economics and Statistics, Vol. 37, No. 2, May 1955

בכך שבשתיים הראשונות מחושבות התוצאות לפי ההנחה שהצרכנים יתנהגו בקבוצות והכנסה החדשות בהתאם להתנהגות לה היו רגילים בקבוצות ההכנסה הקודמות שלהם, בעוד שבשתי השיטות האחרות ההנחה היא שצרכנים מקבלים מיד את ההתנהגות המקובלת בקבוצות ההכנסה החדשות. בשיטת החישוב הראשונה השלישית מחושבות התוצאות על פי הנטייה הממוצעת בקבוצות ההכנסה השונות, בעוד שלפי השיטה השנייה והרביעית מתבססים על הנטייה השולית בקבוצות ההכנסה השונות. אף ביחס לנתוני מחקר זה נעשה כבר חישוב מסוים לפי שיטת החישוב השלישית והתוצאות הוכיחו שהגדלת אי-השוויון בהכנסות עשויה לגרום להגדלת סך החסכון במשק.²

החסכון ומקור ההכנסה

סעיף זה בא לבחון את ההבדל בשיעור החסכון מסוגי ההכנסה השונים כגון הכנסה כלכלית, דהיינו תשלומים שנתקבלו עבור גורמי הייצור של המשפחה, תשלומי-העברה והעברות על חשבון הון, כגון ירושות ותשלומים חד-פעמיים דומים. כדי לעשות בדיקה זו, חילקנו את המשפחות ל-4 קבוצות עיקריות לפי ההבדלים ביניהן במקור ההכנסה:

- (א) אין להן כל הכנסה זולת ההכנסה הכלכלית.
- (ב) נוסף להכנסתן הכלכלית קיבלו גם תשלומי העברה.
- (ג) נוסף להכנסתן הכלכלית היו להן הכנסות מהעברות על חשבון הון.
- (ד) היו להן הכנסות מכל שלושת הסוגים.

בשלוש הקבוצות האחרונות טיפלנו בנפרד באותן המשפחות שהיתה להן הכנסה מעל ל-1,000 ל"י מתשלומי העברה ו/או מהעברות על חשבון הון. בהתאם להבחנה זו קיימות באופן תיאורטי תשע קבוצות, אולם בלוח 6 מופיעות רק שמונה, הואיל ובמדגם לא היתה אף משפחה אחת שנוסף להכנסתה הכלכלית נהנתה מהכנסה בסכום העולה על 1,000 ל"י הן מתשלומי העברה והן מהעברות על חשבון הון. בשביל כל קבוצה חישבנו את החסכון הממוצע ואת התוצאות סיכמנו בלוח 6.

בנתוני לוח 6 בולט ההפרש הגדול הקיים בין החסכון הממוצע הניכר של אותן הקבוצות שהיתה להן הכנסה מיוחדת, מעל ל-1,000 ל"י, מתשלומי העברה או מהעברות על חשבון הון, ובין החסכון הממוצע של כל שאר הקבוצות. קיימת רק סטייה אחת מכלל זה, בנוגע לקבוצה המקבלת תשלומי העברה מעל 1,000 ל"י וגם העברות על חשבון הון בסכום קטן. אצל שלוש המשפחות בקבוצה זו, תשלומי העברה מהווים את ההכנסה השוטפת של המשפחות ובמובן זה אין לראות בתשלומי העברה ניכרים אלה הכנסה מיוחדת.

אף-על-פי שרק מעט משפחות, יחסית, שייכות לקבוצות עם הכנסה מיוחדת מעל 1,000 ל"י, יש לראות את ההבדלים בין שני סוגי הממוצעים כמשמעותיים בהחלט. אין להסביר הבדלים אלה ע"י הכנסה ממוצעת שונה של הקבוצות, אף כי העובדה קיימת, אבל ההפרש בחסכון הממוצע של הקבוצות עולה בהרבה על ההפרש שהיה צריך לנבוע מן ההבדל בהכנסות הממוצעות שלהן. (לפי

² משה זנדברג: חלוקת ההכנסות והשפעתה על החסכון והתצרוכות; רבעון לכלכלה מס. 15, מרץ 1957.

מידת החסכון לפי מקור ההכנסה

מקור ההכנסה	מספר המשפחות	האחוז מסך כל המשפחות	החסכון הממוצע למשפחה בל"י
הכנסה כלכלית בלבד	1,875	76.8	80.2
הכנסה כלכלית ותשלומי העברה	341	14.0	80.2
הכנסה כלכלית ותשלומי העברה גדולים *	64	2.6	488.1
הכנסה כלכלית והעברות על חשבון הון	107	4.4	67.3
הכנסה כלכלית והעברות גדולות * על חשבון הון	18	0.7	986.0
הכנסה כלכלית ותשלומי העברה והעברות על חשבון הון	31	1.3	-64.2
הכנסה כלכלית ותשלומי העברה גדולים * והעברות על חשבון הון	3	0.1	28.9
הכנסה כלכלית ותשלומי העברה והעברות גדולות * על חשבון הון	1	0.4	2,002.0
	2,440	100.0	95.9

* "נדול" — פירושו בכל מקרה שתשלומי ההעברה או ההעברות על חשבון הון מסתכמים בסכום העולה על 1,000 ל"י.

נתונים שאינם מופיעים בלוח 6 ניתן לחשב את החסכון הממוצע המצופה של הקבוצות השונות, על פי ההכנסות הממוצעות שלהן, וכמובן ניתן למדוד ולהשוות את ההפרשים בין הממוצעים). ההסבר נעוץ בשימוש השונה בהכנסה השוטפת ובהכנסות המיוחדות. בעוד שקיימת נטייה ברורה להתאים את רמת ההוצאות לרמת ההכנסה השוטפת, אין נטייה ברורה לעשות כן במקרה של הכנסה בלתי רגילה. במלים אחרות, תהליך ההתאמה מהיר יותר ביחס לשינויים בהכנסה השוטפת, והעלייה בה תשפיע מהר יותר ובמידה מוחשית יותר על רמת התצרוכת, מאשר גידול דומה בהכנסה עקב תקבול חד-פעמי. במקרה האחרון ההכנסה הנוספת ברובה אינה מוקדשת לשיפור התקציב המשפחתי השוטף, אלא נשמרת כעתודה בשביל העתיד, כדי ליהנות מפירותיה או מן הקרן במשך תקופה ארוכה יותר. הואיל ואין להתייחס להכנסות הגדולות מתשלומי העברה ומהעברות על חשבון הון, כאל הכנסה שוטפת, ברור שהחסכון הממוצע אצל מקבלי הכנסות אלה יעלה על החסכון הממוצע של אותן המשפחות שברשותן אותו סכום של הכנסה, אלא שהיא כולה בבחינת הכנסה שוטפת.

יש להבדיל בין שני סוגים של הכנסה שולית :

(א) הכנסה שולית מן ההכנסה השוטפת.

(ב) הכנסה נוספת מעל להכנסה השוטפת.

באותה רמת הכנסה, אפילו אצל אותה משפחה עצמה, שיעור החסכון מן הלירה השולית יהיה שונה בהתאם לסוג ההכנסה השולית, והוא יהיה גדול יותר אם הלירה השולית מהווה הכנסה מיוחדת ולא הכנסה שוטפת.

ההבדל בתהליך ההתאמה כפי שתארנוהו למעלה, דומה להבדל הקיים בהתאמת רמת התצרוכת לרמת ההכנסה השוטפת במקרה שההכנסה עלתה, לעומת המקרה שהיא הצטמצמה. ידוע שתהליך ההתאמה איטי יותר אם חלה ירידה בהכנסה, ולהיפך — התהליך מהיר יותר אם חלה עלייה בהכנסה. מכאן ההצעה של כלכלנים רבים, לקבוע את רמת התצרוכת בשנה מסוימת לא רק על פי רמת ההכנסה באותה שנה אלא גם על סמך הכנסות בשנים קודמות¹ ו/או ההכנסות המצופות בשנים הבאות². לנו נראה שנוסף לשינויים בהכנסות רצוי להתחשב גם בשינויים שחלו ביחס של ההכנסה השוטפת לסך ההכנסות.

בשבילנו יש חשיבות מיוחדת למסקנה זו דוקא בשנים אלו, כשמספר גדול למדי של משפחות במדינה עומד לקבל פיצויים אישיים מגרמניה. במובן של הכנסה שולית, שייכים פיצויים אלה לסוג השני, דהיינו הכנסה נוספת מעל להכנסה השוטפת, ולפיכך יש להגיח ששיעור החסכון מפיצויים אלה עלול להיות גדול למדי. נטייה זו לחסכון אין פירושה ששיעור החסכון יגדל ממילא, כי הוא תלוי גם בגורמים נוספים, כגון התאמת תנאי החסכון וצורת החסכון לדרישות החוסכים בכוח.

החסכון בשכבות השונות של האוכלוסיה

בדיקת הקשר בין הנתונים הדימוגראפיים-החברתיים ובין החסכון העלתה כי לאחדים מהגורמים השפעה מיוחדת על חסכון המשפחה. השפעה זו בלתי תלויה ברמת ההכנסה או בכל אופן מהווה גורם עצמאי המחזק או מחליש את ההשפעה על רמת ההכנסה.

(א) המעמד הכלכלי: בעיקר חברי הקואופיראטיבים, אך גם שכירים, נוטים יותר לחסכון מאשר העצמאיים. רק בקבוצות ההכנסה הנמוכה והגבוהה ביותר חוסכים העצמאיים יותר מן השכירים. כי זה אמור לגבי החסכונות בלי הרווחים שהעצמאיים השאירו בעסקיהם, ומשום כך יש להזהר מהסקת מסקנות מרחיקות-לכת על הנטייה השלילית של העצמאיים לחסכון.

(ב) משרת: החקלאים ועובדי התובלה נוטים ביותר לחסכון. הפקידים ובעלי המקצועות החופשיים חוסכים יותר, יחסית, מבעלי-המלאכה והעובדים המקצועיים, בעוד שחסכונם של עובדי המכירה והמסחר של הפועלים הבלתי מקצועיים קטן ביותר. אצל האחרונים מורגשת כמובן השפעת ההכנסה הממוצעת הנמוכה שלהם, אבל אצל עובדי המכירה והמסחר הסיבה היא אחרת.

(ג) מקום המגורים: החסכון של המשפחות בשלוש הערים הגדולות קטן באופן יחסי מאשר בשאר המקומות הכלולים במדגם, חוץ למרות העובדה שההכנסה הממוצעת בשלוש הערים הגדולות עולה על זו שבשאר מקומות היישוב.

(ד) גודל המשפחה: במידה שהמשפחה גדולה יותר, הרי היא חוסכת אחוז קטן יותר מהכנסתה.

¹ Y. S. Duesenberry, "Income-Consumption Relations and Their Implications" — Income, Employment and Public Policy: Essays in Honor of Alvin H. Hansen, Norton, New York, 1948.

² G. Katona, "Effect of Income Changes on the Rate of Saving," Review of Economics and Statistics, Vol. 31, 1949.

שיעור החסכון הגבוה ביותר הוא של המשפחות עד 2 נפשות, אף-על-פי שהכנסתן הממוצעת אינה מן הגבוהות.

(ה) מצב משפחתי: המסקנה דומה לזו שהסקנו בנוגע לגודל המשפחה. החסכון הממוצע

הנמוך ביותר הוא של המשפחות שבהן המפרנס הראשי נשוי ויש לו גם ילדים בבית.

(ו) גיל: הצעירים עד גיל 34 והמבוגרים, בגיל 64—55, העומדים לפני הפרישה מן העבודה הסדירה, נוטים ביותר לחסוך. מאידך, בקבוצות הגיל 54—45, שהכנסה הממוצעת בה גבוהה יותר מבכל שאר קבוצות הגיל, שיעור החסכון קטן מן הממוצע הכללי של האוכלוסיה.

(ז) ותק בארץ, ארץ לידה והשכלה: לשלושה משתנים אלה לא נמצא קשר מיוחד עם החסכון. אמנם קיימים הבדלים ניכרים בין שכבות האוכלוסיה השונות לפי הגדרות אלה, אבל באותה מידה ישנם הבדלים מקבילים ביניהן לפי סך המקורות העומדים לרשותן.

אם נרצה להגדיר לפי קביעת השכבות הנ"ל, בלי להתחשב במקורות העומדים לרשות המשפחות השונות, את טיפוס המשפחה באוכלוסיה הנוטה ביותר לחסוך, לא ניתן לקבוע מיוחדים ונצביע על הטיפוס הבא לפי תכונותיו של המפרנס הראשי במשפחה: הוא חבר קואופי-ראטיב, עובד תובלה או חקלאי, יליד הארץ, אינו גר בשלוש הערים הגדולות, רחוק הגר לבדו או עם עוד בן משפחה אחד, בן 30 בערך והשכלתו תיכונית.

לעומתו עומדת דמותה של המשפחה החוסכת פחות מכל אחר באוכלוסיה ואולי אף מממנת את הוצאותיה מתוך חסכון שלילי. מקורותיה של משפחה זו מעטים כל כך עד שאי-אפשר לדעת אם חסכונה הדל נובע מחוסר כל נטייה לחסוך או רק מחוסר כל אפשרות לחסוך. אנו נוטים יותר לקבל את ההשערה השניה. המפרנס הראשי של משפחה זו מתקיים מרכושו או הוא נתמך; עלה ארצה לאחר הקמת המדינה מאחת מארצות צפון-אפריקה או המזרח התיכון, גר באחת משלוש הערים הגדולות, בעל משפחה גדולה או אלמן, גילו מעל 64 והשכלתו נמוכה ביותר.

יש להדגיש כי טיפוסים אלה לא נתקבלו כתוצאה של ניתוח ישיר מצירופן יחד של תכונות אלה של המפרנס הראשי, אלא כתוצאה של צירוף המסקנות הנזכרות לעיל ביחס לכל תכונה ותכונה באוכלוסיה. ברור, איפוא, שאין לדעת את שכיתותם היחסית של טיפוסים אלה באוכלוסיה ואף ייתכן שאין הם קיימים במציאות בדיוק בצורה כזו.

הערה כללית

ניתוח החסכון מבוסס בהכרח על הגורם העיקרי בו תלוי החסכון, הווי, אומר על ההכנסה, אולם תלות זו אפשר לבטא בצורות שונות. בעבודתנו זו הצגנו את הקשר שבין ההכנסה והחסכון במונחים של התנהגות כלכלית. גישה זו אינה זהה עם הגישה המקובלת בתיאוריה הכלכלית, ונבהיר זאת בקצרה. במקום לנתח את תלותו של החסכון בהכנסה הלאומית או בהכנסה הפנויה, הישבנו את היחס בין החסכון וסך המקורות העומדים לרשות המשפחה. מושג זה כולל לפי הגדרתנו את כל סוגי ההכנסות של המשפחה במשך השנה, ובמידה והן אינן נובעות מהפחתת נכסיה או הגדלת התחייבויותיה.

הבעיה הכלכלית עליה צריכה להחליט המשפחה היא: כיצד לחלק את הסכום הכולל הזה, שהיא הכניסה במשך השנה. (נכון יותר לראות סכום זה כזרם של הכנסות ואת חלוקתו כזרמים של תצרוכת וחסכון, וכן אין מדובר פה על החלטה אחת של המשפחה אלא על סידרה רצופה של

החלטות במשך השנה). מבחינת המשק או סך המשפחות המצב הוא שונה, כי בכל מקרה של תשלומי העברה ממשפחה למשפחה מופיעות בניתוחנו שתי החלטות על השימוש במקורות, בניגוד לחשבונות הכוללים, בהם מופיעה רק ההחלטה של המשפחה אליה הועבר הסכום. אצל המשפחה הראשונה מהווה הסכום כולו הוצאה לתצרוכת. בעוד שאצל המשפחה השניה ייתכן שהסכום יתחלק בין תצרוכת וחסכון, הכל בהתאם להחלטת המשפחה. אף-על-פי-כן אין הפער בין שתי הגישות גדול כל כך שאי אפשר יהיה לגשר ביניהן. כבר מן הדוגמה הנ"ל נראה שהכפיר לות חלה אך ורק ביחס להוצאה לתצרוכת. אם כך, הרי האומדן הסופי של החסכון נכון גם בשביל סך המשפחות. ההבדל הוא רק בשיעור החסכון מן ההכנסה. בחישובנו שיעור החסכון הוא קטן יותר משום שהוא מחושב מן הסכום המוגדל של סך המקורות, בה בשעה שבחישובים הכוללים יש ליחס אותו סכום של חסכון לסך ההכנסה הכלכלית של המשפחות, שהוא סכום קטן יותר, וכתוצאה מכך יהיה שיעור החסכון על בסיס זה גדול יותר. קיימת עוד בעיה בנוגע לתשלומי העברה שנתקבלו מחו"ל או ממוסדות (לא משפחות) בארץ, אולם על קושי זה ניתן להתגבר בנקל בידיעת הסכומים הכוללים של העברות אלה.

לא אמדנו פה את שיעור החסכון מסך ההכנסה הכלכלית, למרות זה שמצד ההכנסה כל הנתונים הדרושים נמצאים בידינו. הסיבה לכך נעוצה באי-ידיעת הבלאי על רכוש המשפחות. דבר העלול לשבש מאד את החישוב. מבחינת המשק, הגודל החשוב הוא שיעור החסכון הנקי מתוך ההכנסה, בעוד שביחס למשפחות יש תועלת בחישובים המבוססים על החסכון הגולמי, כי זה החסכון עליו מחליטה המשפחה. (לחישוב הבלאי כמעט ואין מקום והשפעה בהחלטת המשפחה על השימוש במקורות העומדים לרשותה, אך במידה והיא בכל זאת השקיעה סכום על חשבון הבלאי, הרי משתקפת פעולה זו בחישובינו).

גישה זו, המשתדלת לעקוב אחרי ההתנהגות הכלכלית של המשפחות ומנסה לגלות את גורמי ההחלטות המשפיעות עליה עשויה לתרום להשלמת הניתוח של "הנטייה השולית לחסכון" המבוסס על שיעור החסכון מתוך ההכנסה הכלכלית.

על גישת מחקר מעין זו, בה מתרכז עיקר הניתוח בחלוקת ההכנסות בין המשפחות ושימוש בהכנסה בקבוצות ההכנסה השונות, כותב הפרופסור קוזנץ¹: "הואיל וחלוקה זו (חלוקת ההכנסות) היא נקודת המוקד שבה הפעילות של מערכת הכלכלה מתנגשת בבני האדם, שהם האברים החיים של החברה, ושבשבילם ודרכם פועלת החברה, היא מהווה עובדה חשובה בהבנת התגובות ודפוסי ההתנהגות של בני אדם כיצרנים, צרכנים וחוסכים. יוצא מכך שידיעה טובה יותר והבנת הנושא הכרחיות הן, לא רק כשהן עצמן, אלא גם כצעד נוסף ללימוד פעילות החברה הן ממבט לזמן ארוך והן ממבט לזמן קצר. בלי ידיעה טובה יותר של המגמות במיבנה ההכנסה לטווח ארוך ושל הגורמים הקובעים אותן, תהיה הבנתנו בתהליך הכולל של הצמיחה הכלכלית מוגבלת; כל הבחנה שאנו עלולים להפיק מן השינויים הנראים באגריגאטיבים הארציים במשך הזמן תהיה פגומה אם שינויים אלה לא יתורגמו לתנודות בתחומים של קבוצות ההכנסה השונות. אבל יותר מזה, ידיעה כזאת תתרום להערכה טובה יותר של הניסוחים התיאורטיים בעבר ובהווה על הנושא של הצמיחה הכלכלית".

S. Kuznets: Economic Growth and Income Inequality; The American Economic Review,¹ Vol. 45, March 1955, No. 1 (page 27)